

Henriëtte Schatz

LIK
OP
STUK

Het dialect van Amsterdam

BZZTôH

Of een Amsterdammer nu 'Hoog Haarlemmerdijs' spreekt of 'Plat Mokums', door de eeuwen heen zijn de bewoners van de hoofdstad herkend en vaak ook bekritiseerd vanwege hun manier van spreken. Al vaak is beschreven hoe de bewoners van deze 'lastige stad' *lik op stuk* durven geven, ongeacht de maatschappelijke positie van de toegesprokene.

Amsterdammers zijn waarschijnlijk ook de enige stedelingen in Nederland die zich onder alle omstandigheden van hun dialect durven bedienen. Het kan Amsterdammers meestal weinig schelen of ze zich met hun vaak opvallende manier van spreken de ergernis van anderen op de hals halen. Van Vondel tot Van Agt is er dan ook commentaar geleverd op de kenmerkende manier waarop Amsterdammers zich in het menselijk verkeer gedragen.

De manier waarop Amsterdammers spreken geniet echter ook een zekere populariteit. Net zoals het Haags, met Jacobse en van Es, ontleent het Amsterdams zijn populariteit voor een deel aan typtetjes, van Willem Paerel tot Mien Dobbelsteen. In feite heeft dit stadsdialect echter zo'n hoge status dat je het haast als een soort Algemeen Onbeschaafd Nederlands zou kunnen betitelen. Zichzelf respecterende bonzen uit de vakbond of politici die zich met de werkende massa willen identificeren, alternatieve jongeren en actievoerders die zich afzetten tegen de gevestigde orde, ze zijn niet compleet zonder een meer of minder authentiek klinkend Amsterdams accent.

Het dialect dat in de hoofdstad gesproken wordt is natuurlijk niet uniek tussen de andere Nederlandse dialecten. Toch is het de voertaal van meer dan een half miljoen Nederlanders, waaronder een aantal van de meest spraak-makende. Door de betrekkelijk hoge status, of - zoals sommigen beweren - door de arrogantie van de Amsterdammers, heeft het dialect van de hoofdstad een grote bekendheid. Wat weten we nu precies van het Amsterdams van vroeger en nu? In hoeverre is het echte dialect te betrappen in de taal van hedendaagse Amsterdammers? Hoe is het dialect ontstaan? Wat is de invloed van de enorme import - in heden en verleden - op het dialect van de hoofdstad? Zijn er nog buurtgebonden verschillen in het dialect van Amsterdam? Op deze en andere vragen wordt in dit boekje een overzichtelijk antwoord gegeven aan de hand van taalmateriaal van vroeger en nu.

Henriëtte Schatz schreef een proefschrift over het Amsterdams en is als taalkundig onderzoeker verbonden aan het P.J. Meertens Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde te Amsterdam.

LIK OP STUK, HET DIALECT VAN AMSTERDAM

Henriëtte Schatz

Lik op stuk

Het dialect van Amsterdam

Uitgeverij BZZTôH
's-Gravenhage, 1987

Copyright 1987, uitgeverij BZZTôH 's-Gravenhage

Ontwerp omslag: Tokkio Synd. en Plante

Illustraties: Marnix Rueb

Drukwerk: Ten Brink, Meppel

Bindwerk: Pfaff, Woerden

ISBN 90 6291 245 1

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Schatz, Henriëtte

Lik op stuk : het Amsterdams dialect / Henriëtte Schatz.

- 's-Gravenhage : BZZTôH

ISBN 90-6291-245-1

SISO *-di 847 UDC 800.87 : 803.931-087.2(492*1000) NUGI 941

Trefw.: Amsterdams dialect.

Inhoud

Inleiding	9
I Iets over taal en hoe men taal bestudeert	13
1.0 Variatie in taal	13
1.1 De factor tijd	14
1.2 De factor milieu	14
1.3 De factor plaats	17
1.4 De factor taalstructuur	18
2.0 Varianten van het Nederlands	20
2.1 Standaardnederlands	20
2.2 Dialect	21
2.3 Sociolect	23
3.0 De relatie tussen standaardtaal en dialect	25
3.1 Van dialect naar standaardtaal	26
3.2 De rol van stadsdialekten	28
4.0 Het onderzoek van dialecten en sociolecten	28
4.1 Het verzamelen van materiaal	29
4.2 Het verwerken van de resultaten	31
II Amsterdammers en hun taal	35
1.0 De ontwikkeling van Amsterdam en het Amsterdams	35
1.1 De invloed van het zuiden op Amsterdam	36
1.2 De taalinvloed uit het zuiden	37
2.0 Amsterdams vroeger en nu	37
2.1 Amsterdams in de negentiende eeuw	38
2.2 De buurten in de negentiende eeuw	39
2.3 De dialectindeling van Winkler	42
2.4 Een proeve van het Kalverstraats: De Verloren Zoon	50

III	Het hedendaagse Amsterdams	53
1.0	Buurtgebonden dialecten	53
2.0	Onderzoek naar de taal van Amsterdammers	55
2.1	Het onderzochte materiaal	57
2.2	De onderzoeksvragen	58
3.0	Beschrijving van het Amsterdams	59
3.1	De woordenschat	60
3.2	De zinsbouw	61
3.3	De vormleer	61
3.4	De klankleer	62
3.5	De medeklinkers	63
3.6	De korte klinkers	64
3.7	De lange klinkers	64
3.8	De tweeklanken	65
3.9	De klanken die kwantitatief zijn onderzocht	65
4.0	De kwantitatieve onderzoeksresultaten	67
IV	De herkomst van die 'typische' Amsterdamse woordenschat	71
1.0	Het verdwijnen van Amsterdamse woorden	71
2.0	De joden in Amsterdam	73
2.1	De taal van de Sefardiem	74
2.2	De taal van de Asjkenaziem	76
3.0	Amsterdams, Jiddisch en Bargoens	77
3.1	Voorbeelden van ontleningen uit het Jiddisch	78
3.2	Voorbeelden van ontleningen uit het Bargoens	80
4.0	De 'typische' Amsterdamse woordenschat	84
V	Hoe de mensen over Amsterdam en het Amsterdams denken	87
1.0	Het Amsterdams als sociolect	87
1.1	De rijmpjes van Faddegon	88

2.0	De mening van Amsterdammers over het dialect	90
3.0	Het prestige van Amsterdam en het Amsterdams	91
	Lijst van geraadpleegde literatuur	95

Inleiding

Door de eeuwen heen zijn de bewoners van Amsterdam herkend en vaak ook bekritiseerd vanwege hun manier van spreken en hun gedrag. Vooral de taal van de Amsterdammers heeft het in het algemeen moeten ontgelden. Een hoge dunk had men meestal niet van het dialect van de hoofdstad, dat blijkt bijvoorbeeld al uit de denigrerende bijnaam 'Hoog Haarlemmerdijks' die niet-Amsterdammers aan het hoofdstedelijke dialect hebben gegeven. Aan de andere kant wordt het Amsterdamse dialect ook vaak humoristisch gevonden, tenminste te oordelen naar het veelvuldig gebruik van Amsterdamse typetjes voor komisch effect, zowel in kluchten en theaterstukken van vroeger als tegenwoordig op radio en televisie.

De bewoners van deze 'lastige stad' zijn al door velen beschreven. Ze worden gekenschetst als licht ontvlambaar en zijn volgens de stereotypen brutaal en niet gezegend met veel geduld of autoriteitsbesef. Van Amsterdammers wordt gezegd dat het ze meestal bitter weinig kan schelen of ze zich met hun vaak opvallende stijl van spreken de ergernis van anderen op de hals halen. In ieder geval zijn ze waarschijnlijk de enige stedelingen in Nederland die zich onder bijna alle omstandigheden van hun dialect durven bedienen.

Amsterdams als verschijnsel geniet in heel Nederland betrekkelijk grote bekendheid. Veel Nederlanders ventileren meningen over het Amsterdams en kunnen precies vertellen hoe 'plat' of lelijk het dialect is of hoe pittoresk of humoristisch. Daarom is het des te verbazingwekkender dat er in de loop der jaren maar weinig over het Amsterdams is geschreven. Het totaal aantal min of meer wetenschappelijke publikaties waarin men zich op wat voor manier dan ook met het dialect van Amsterdam bezighoudt ligt ver onder de vijftig en hierbij zijn ook allerlei historische bronnen en kleine artikeltjes inbegrepen.

Het meest bekende werkje van redelijk recente datum over de taal van

Amsterdam is een populaire collectie Amsterdamse woorden en uitdrukkingen verzameld door J. Daan in 1948. Daarna is het eerstvolgende gepubliceerde werk over het Amsterdams een gespecialiseerde wetenschappelijke studie van Brouwer en Schenk-van Witsen uit 1983 over sekseverschillen in het taalgebruik van Amsterdammers en de houding van sprekers en hoorders tegenover het Amsterdams.

Vanwege het grote gebrek aan beschrijvende literatuur over het dialect van Amsterdam lag het voor de hand om speciaal aan dit onderwerp een wetenschappelijke studie te wijden. Daarom werd in 1983 door de auteur van dit boek een proefschrift gepubliceerd waarin een beschrijving wordt gegeven van het hedendaagse Amsterdams en van de maatschappelijke positie van de mensen die dit dialect spreken. Uiteraard zijn proefschriften meestal zeer technische en alleen wetenschappelijk georiënteerde boeken die voor de leek op het betreffende vakgebied weinig aantrekkelijke lectuur vormen. Bovendien wordt in dergelijke studies vaak allerlei voor de onbevangen lezer noodzakelijke informatie weggelaten omdat die voor mensen uit het vak te elementair gevonden wordt.

Dit boekje is juist bedoeld voor mensen die geïnteresseerd zijn in de taal van Amsterdam, maar die geen enkele wetenschappelijke achtergrond hebben. Daarom zal er niet alleen iets worden verteld over allerlei aspecten van het Amsterdams, maar ook over dialecten in het algemeen. Voor een gemiddelde, niet wetenschappelijk geschoolde Amsterdammer kunnen tenslotte allerlei feiten heel wetenswaardig zijn die men in de wetenschap misschien voor oude kost verslijt.

Om over taalkundige zaken te kunnen schrijven is het natuurlijk wel nodig dat ook de niet geschoolde lezer enig inzicht heeft in de manier waarop men taal bestudeert. Daarom bevat het eerste hoofdstuk wat algemene informatie over het onderzoeken van taal en dialect, over de factoren die een rol spelen bij het ontstaan van verschillen in taal en over de rol die stadsdialecten spelen in onze maatschappij. Hierbij wordt een minimum aan technische termen gehanteerd, hoewel aan het gebruik van vaktermen niet helemaal valt te ontkomen.

In het tweede hoofdstuk wordt kort beschreven hoe Amsterdam zich

in de loop van de eeuwen als stad heeft ontwikkeld en welke dialecten tot in de negentiende eeuw in de stad werden gesproken. Ook wordt er in dit hoofdstuk een proefje gegeven van negentiende-eeuws Amsterdams, zoals dat schriftelijk is vastgesteld.

Hoofdstuk drie beschrijft de hedendaagse situatie in Amsterdam en laat zien wat er in de buurten veranderd is ten opzichte van de negentiende eeuw en zelfs in vergelijking met de situatie van voor de Tweede Wereldoorlog. Er wordt in dit hoofdstuk ook verslag gedaan van onderzoek naar het hedendaagse Amsterdams en er wordt een beschrijving gegeven van nog steeds voorkomende kenmerken van het Amsterdams.

In hoofdstuk vier wordt iets verteld over de herkomst van allerlei woorden die in ieder geval vroeger en soms ook tegenwoordig typisch worden gevonden voor het Amsterdams. De rol van het Bargoens en het Jiddisch komt uitgebreid aan de orde en er zijn twee lijstjes opgenomen met woorden en uitdrukkingen die via het Amsterdams een wijdere bekendheid hebben gekregen.

Tot slot wordt er in hoofdstuk vijf iets gezegd over hoe mensen over het Amsterdams denken. Ondanks het betrekkelijk grote prestige dat Amsterdam in Nederland heeft wordt het gebruik van het Amsterdams door velen met gemengde gevoelens beluisterd. Op de oorzaak van die gemengde gevoelens wordt in dit hoofdstuk nader ingegaan. De lijst van geraadpleegde boeken die achterin is opgenomen dient tegelijk als verwijzing naar achtergrondliteratuur voor de geïnteresseerde lezer.

I Iets over taal en hoe men taal bestudeert

De meeste mensen denken niet zo vaak na over taal en het bestuderen van een taal of een dialect is al helemaal iets waar de doorsnee Nederlander zich niet dagelijks mee bezighoudt. Lezers die aan dit boekje begonnen zijn willen kennelijk wèl iets weten over taal of dialect, want ze willen in ieder geval iets te weten komen over het Amsterdams.

Sommige lezers zullen het misschien handig vinden om wat inzicht te krijgen in de manier waarop taal door taalkundigen wordt onderzocht. Daarom wordt in dit eerste hoofdstuk voor de volledigheid ook een overzicht gegeven van allerlei zaken die betrekking hebben op taal en dialect en de manier waarop die in de wetenschap worden bestudeerd. Natuurlijk is het ook heel goed mogelijk iets over het Amsterdams aan de weet te komen zonder dit soort uitgebreide achtergrondinformatie. Wie zich niet direct geroepen voelt om allerlei taalkundige kennis op te doen kan dit hoofdstuk vanzelfsprekend ook overslaan en meteen beginnen bij het volgende hoofdstuk waarin de ontwikkeling van het Amsterdams wordt beschreven.

1.0 Variatie in taal

Variatie in taal is een onvermijdelijk verschijnsel. In ons dagelijks leven worden we er voortdurend mee geconfronteerd, omdat taal nu eenmaal een onmisbaar middel is om contact met andere mensen te onderhouden. Een aantal factoren zijn voor het ontstaan van die variatie in taal verantwoordelijk. In de loop van de jaren treden er veranderingen op in de taal, dus de factor tijd is van betekenis voor het ontstaan van taalvariatie. Ook komen er regionale verschillen in taal voor, zodat de geografische factor een belangrijke bijdrage levert aan variatie in taal. Verder kunnen verschillen in taal worden bepaald door het maatschappelijke milieu van de spreker. Op die manier drukken taalverschillen in

feite maatschappelijke verschillen uit. Tenslotte kan taalvariatie gebonden zijn aan de manier waarop de taal als geheel is opgebouwd, zodat verschillen in taalvormen veroorzaakt worden door andere verschijnselen binnen de structuur van de taal zelf.

1.1 De factor tijd

Hoe de factor tijd kan ingrijpen in taal wordt duidelijk als men kijkt naar een citaat uit 1650 – dus nog betrekkelijk kort geleden – waarin Vondel een aantal wenken geeft voor een correct gebruik van het Nederlands:

Men vermijde, gelijk een pest, de woorden tegens de aert onzer tale, te verstellen; een evel daer doorluchtige Italianen, Spanjaerden, en Franschen oock van zieck zijn. Wort hier tegens gezondigt, terstont verliest de spraek haren luister, en ons oor wraeckt dat geluit; eenen valschen klanck, die de muzijck der tale bederft.

In modern Nederlands zouden er, afgezien van de spelling, die in de loop van de jaren ook behoorlijk is veranderd, een aantal dingen anders gezegd worden. Zo'n zin als 'een evel daer doorluchtige Italianen, Spanjaerden, en Franschen oock van zieck zijn' zou in modern Nederlands waarschijnlijk klinken als 'een kwaal waar belangrijke Italianen, Spanjaerden en Fransen ook aan lijden.' Als in een periode van iets meer dan driehonderd jaar al zulke merkbare verschillen in taalgebruik kunnen optreden, is het wel duidelijk dat de factor tijd een belangrijke invloed heeft op variatie in taal.

1.2 De factor milieu

Verschillen in taal die verbonden zijn aan verschillen in milieu hebben te maken met het feit dat de sprekers van een taal sommige taalvormen meer vinden horen bij een hoge plaats op de maatschappelijke ladder

dan andere. Bepaalde taalverschijnselen worden door de gemeenschap hoger gewaardeerd en 'correcter' gevonden en deze verschijnselen hebben dus meer prestige. Aan de andere kant zijn er taalvormen die door de gemeenschap worden beschouwd als 'taalbederf', 'ongeschoold taalgebruik', of 'plat'. Deze verschijnselen worden geassocieerd met een lagere plaats op de maatschappelijke ladder en met minder prestige.

Maatschappelijk prestige is natuurlijk een rekbaar begrip, maar in het algemeen lijkt er een redelijke overeenstemming te bestaan binnen een gemeenschap van sprekers over het soort verschijnselen dat als 'netter' of 'platter' kan worden beschouwd. Hoe relatief prestige vaak is, kan worden geïllustreerd met een reeks zinnestelsels, waarin ieder volgend voorbeeld meer prestige heeft dan het vorige:

as hunnie dat kenne, dan komme se
as hun dat kunne, dan komme ze
als ze dat kunnen, dan komen ze
als ze daartoe in staat zijn, komen ze
zijn ze daartoe in staat, komen ze

Ook sprekers die zelf vormen met minder hoog prestige gebruiken zijn het er meestal over eens dat zulke vormen eigenlijk vermeden zouden moeten worden. Dat betekent alleen niet automatisch dat alle sprekers op de lange duur ophouden taalvormen te gebruiken waarover ze eensgezind het oordeel 'plat' of 'met laag prestige' uitspreken. Ondanks het feit dat de meeste sprekers zich eigenlijk wel bewust zijn van het feit dat 'netjes' meer prestige heeft dan 'plat', ontwikkelt de taal zich toch niet langzaam maar zeker in de richting van een 'beschaafde' eenheidsvorm.

De taalkundige A. IJpeij vermeldt – in 1812 – in zijn *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale* dat in de Gouden Eeuw, dus in de tijd van Vondel en Bredero, de 'beschaafde liederen' in de verschillende gewesten van Nederland nog meestal het volksdialect spraken. In de loop van de tijd, zo schrijft hij, *'hebben zij hunne spraak meer naar de taal der geleerden ingerigt, en dit weder had natuurlijk eenen niet*

geringen invloed op de spraak van het gemeene volk, dat zich, zonder er om te denken, naar lieden van den fatsoenlijken stand schikt. Hij constateert dat hierdoor zelfs op het platteland het onderscheid tussen de Nederlandse dialecten aanmerkelijk is verminderd. Kennelijk is er dus in de periode tussen de tweede helft van de zeventiende en het begin van de negentiende eeuw wel het een en ander veranderd aan het taalgebruik in bepaalde milieus. In ieder geval vond IJpeij het gebruik van dialect bij het 'welopgevoede' deel van het volk nu niet meer hinderlijk. Op grond van deze ontwikkeling spreekt hij dan ook de hoop uit dat het 'volk' *'met den tijd, eene spraak zal leeren voeren, die vrij gelijkvormig, en allen daar door niet onaangenaam is.'* Helaas – voor IJpeij tenminste – is deze hoop ijdel gebleken, want ook nu, opnieuw honderdvijftig jaar later, spreekt nog steeds niet elke Nederlander hetzelfde en kan men nog steeds taalverschillen signaleren op grond van maatschappelijk milieu.

Natuurlijk is er ook wel een reden te bedenken waarom niet iedereen min of meer dezelfde taalvorm is gaan gebruiken waarin alleen de vormen voorkomen met hoog maatschappelijk prestige. Zoiets gebeurt niet omdat mensen – bewust of onbewust – niet altijd willen spreken zoals de maatschappelijke groep met het hoogste prestige spreekt, ook al hebben ze een min of meer eenduidig oordeel over het al of niet 'beter' of 'correcter' zijn van bepaalde vormen wanneer ze daar direct naar gevraagd wordt. Emotioneel zullen ze die vormen in hun normale taalgebruik dan toch vaak verwerpen als 'bekakt'.

Veel mensen die het bijvoorbeeld normaal vinden om een constructie te gebruiken in de trant van: *'als ze kunnen, dan komen ze', zouden het erover eens zijn dat de zin 'zijn zij daartoe in staat, dan komen ze'* veel deftiger is. Toch zullen ze er niet toe overgaan deze vorm zelf te gaan gebruiken, omdat ze zich er bijna instinctief van bewust zijn dat er – maatschappelijk gezien – strafpunten staan op het gebruik van zo'n deftige zin. De maatschappelijke 'straf' zou natuurlijk in dit geval zijn dat de spreker de mensen uit zijn eigen sociale groep, de mensen dus die niet zo deftig praten, voor het hoofd zouden stoten door 'boven zijn stand' te spreken. Hetzelfde mechanisme zorgt er ook voor dat sprekers van een

taalvorm met minder prestige de echte 'platte' vormen niet uit hun taalgebruik weren om ze te vervangen door vormen met een hoger prestige, ook al kennen ze de algemeen heersende opvatting over de lage waardering van deze vormen en ook al delen ze die opvatting zelfs. 'Boven je stand spreken' is simpelweg een te hoge prijs voor zulk 'keurig' taalgebruik.

Er blijkt dus een conflict te bestaan tussen het gevoel van de sprekers aan de ene kant en de feitelijke toestand aan de andere kant. Voor het oog van de wereld waarden ze openlijk en vrij uniform de prestigevormen in taal en keuren ze taalvormen die maatschappelijk laag gewaardeerd worden af. Gevoelsmatig wordt deftig spreken de taalgebruiker echter niet altijd in dank afgenomen. Dat conflict wordt opgelost doordat er, behalve normen voor het Algemeen Nederlands, zoals we die bijvoorbeeld op school leren, ook normen gelden voor acceptabel taalgebruik binnen allerlei verschillende maatschappelijke groeperingen. Een vorm van taalgebruik die gebonden is aan een maatschappelijke groep wordt door taalkundigen aangeduid met de term *sociolect*. Het feit dat er binnen verschillende sociale groepen verschillende taalnormen gehanteerd worden is de oorzaak van taalvariatie op basis van maatschappelijk milieu.

1.3 De factor plaats

Regionale verschillen in taal zijn waarschijnlijk het eerste waar men aan denkt als men het heeft over taalvariatie. Dat is niet zo verwonderlijk, omdat de gemiddelde taalgebruiker ook het meest regelmatig te maken heeft met regionale taalverschillen. Als bijvoorbeeld bewoners van de Randstad iemand horen met een zachte 'g' zullen zij de spreker al gauw plaatsen als iemand die waarschijnlijk uit het zuiden van Nederland komt. Iets minder voor de hand liggend, maar voor velen toch duidelijk herkenbaar als afkomstig uit het noord-oosten van Nederland, is iemand die de 'n' aan het einde van een woord heel nadrukkelijk uitspreekt. Types als Jacobse en Van Es zijn duidelijk herkenbaar als Hagenaars,

terwijl er weinig mensen zullen zijn die niet horen dat Mien Dobbels uit Amsterdam komt.

Uit de hier genoemde voorbeelden blijkt wel dat mensen niet alleen op grond van milieugebonden taalvariatie in een bepaalde sociale groep geplaatst kunnen worden, maar ook op grond van plaatselijke taalverschillen. Zoals men via het gebruik van meer of minder 'deftige' taal kan laten merken al of niet bij de groep met maatschappelijk prestige te willen horen, kan men zich ook identificeren met zijn plaats van herkomst door zich van het plaatselijke dialect te bedienen.

In een stad als Kerkrade, bijvoorbeeld, zal de plaatselijke notaris of bankdirecteur in een winkel waarschijnlijk net zo goed Kerkrads spreken als een stratemaker of buschauffeur uit die plaats. Blijkbaar is het ook voor dergelijke notabelen in Kerkrade belangrijk om niet te veel uit de toon te vallen en zou er, ook voor hen, een maatschappelijke 'straf' staan op het spreken van Algemeen Nederlands. Om die reden is het ook niet waarschijnlijk dat regionale verschillen in taal ooit helemaal zullen verdwijnen, al is de noodklok voor de dialecten al vaak geluid en wordt er regelmatig geroepen dat de dialecten op het punt staan te verdwijnen. Milieugebonden en regionale taalvariatie leiden een taai leven, omdat taal, dialect en sociolect voor de taalgebruiker een belangrijke functie hebben. Taal, in al zijn variaties, dient als middel om een ander iets duidelijk te maken, niet alleen in directe, maar ook in indirecte zin, omdat de gebruikte variatie aangeeft waarin de spreker zich van anderen wil onderscheiden of juist bij anderen wil horen.

1.4 De factor taalstructuur

Taalvariatie ontstaat dus òf in de loop van de tijd, òf op grond van de relatieve maatschappelijke waarde van bepaalde taalvormen, òf door regionale verschillen, maar al deze verschillen staan in feite buiten het taalsysteem zelf. Naast deze drie oorzaken van taalvariatie is er nog een factor die verantwoordelijk kan zijn voor variatie in taal, namelijk de manier waarop de taal is opgebouwd, dus de interne structuur van de taal

zelf. Taalkundigen die variatie in taal hebben bestudeerd hebben ontdekt dat taalelementen die een bepaalde taalvorm omringen een diepgaande invloed uitoefenen op het gebruik van die vorm in kwestie door een spreker. Deze 'taalkundige omgeving' kan het gebruik van een bepaald verschijnsel al of niet bevorderen.

De eenvoudigste manier om dit te illustreren is met een uitspraakvoorbeeld. Als men in het Nederlands het woord 'zak' uitspreekt eindigt dat duidelijk op een stemloze klank, namelijk een 'k'. Het woord 'doek' begint al even duidelijk met een stemhebbende klank, namelijk een 'd'. Dit verschil tussen stemloze en stemhebbende klanken is eenvoudig vast te stellen door bij het uitspreken van de 'k' en de 'd' een hand op de keel te leggen: bij de stemhebbende klank trilt de keel mee, terwijl dat bij de stemloze klank niet het geval is.

Spreekt men nu het woord 'zakdoek' uit, dan merkt men dat de 'k' in dit woord niet langer stemloos wordt uitgesproken, zoals in het losse woord 'zak'. Blijkbaar heeft de stemhebbende klank 'd' invloed uitgeoefend op de voorgaande klank en is die nu ook stemhebbend geworden. Het woord klinkt in de mond van de meeste sprekers dan ook als *zagdoek*, met de zachte *g*-klank van *De Gaulle*, en bij sommigen zelfs als *zaddoek*.

De constructie van de mond- en keelholte, waarin het gesproken woord wordt gevormd, maakt het kennelijk moeilijk een stemloze klank uit te spreken als die onmiddellijk wordt gevolgd door een stemhebbende. Het Nederlands heeft nu eenmaal de mogelijkheid om een samengesteld woord te vormen door twee aparte woorden als het ware aan elkaar te plakken. Als zo'n samenstelling dan moeilijk uitspreekbaar wordt, treedt er een verandering op in de uitspraak van sommige klanken om het nieuw gevormde woord wél uitspreekbaar te maken. Dit verschijnsel, dat in de taalkunde *assimilatie* wordt genoemd, is een voorbeeld van de manier waarop de interne structuur van een taal taalvariatie kan veroorzaken.

2.0 Varianten van het Nederlands

Het feit dat er taalvariatie bestaat, houdt in dat het Nederlands een groot aantal varianten heeft. Om deze varianten gemakkelijker te kunnen bestuderen, hebben taalkundigen ze ingedeeld in drie categorieën die ze Standaardnederlands, dialect en sociolect noemen. Deze drie vormen van taalgebruik onderscheiden zich op een aantal punten van elkaar.

Ten eerste bestaat er het onderscheid of een variant van het Nederlands wel of niet regionaal beperkt is: niet alle varianten kunnen in alle delen van het land met evenveel succes worden gebruikt. Een telefoniste in Kerkrade, bijvoorbeeld, zal aan de telefoon Standaardnederlands moeten spreken, ook al spreekt ze van huis uit Kerkraads, omdat ze nooit zeker weet of ze iemand aan de lijn krijgt die het Kerkraads niet verstaat.

Ten tweede bestaat er verschil in de situaties waarin verschillende soorten Nederlands kunnen worden gebruikt: de functie van de ene variant kan namelijk anders zijn dan die van de andere. Koosnaampjes in het Maastrichts, bijvoorbeeld, kunnen voor twee geliefden uit die plaats veel meer betekenen dan hun Standaardnederlandse tegenhangers – als het al mogelijk zou zijn om zulke woorden te vertalen.

Ten derde kunnen varianten van het Nederlands verschillen in de vorm waarin ze worden aangetroffen: de ene variant heeft een standaardvorm of een geschreven vorm terwijl er van de andere alleen een gesproken vorm bestaat die niet gestandaardiseerd is. Het Standaardnederlands, bijvoorbeeld, heeft een gestandaardiseerde vorm die aan alle Nederlanders al vanaf de lagere school wordt onderwezen, terwijl een dialect als het Volendams weliswaar door de meeste Volendammers gesproken wordt, maar beslist niet in gestandaardiseerde vorm wordt aangeleerd of opgeschreven.

2.1 Standaardnederlands

Om te beginnen is er natuurlijk het Algemeen Nederlands, zoals dat op

de scholen wordt onderwezen, oftewel de Nederlandse cultuurtaal. Het woord 'beschaafd', zoals in de benaming Algemeen Beschaafd Nederlands, wordt hier met enige nadruk niet gehanteerd, ondanks het algemene gebruik van deze term, omdat het niet de bedoeling is de indruk te wekken dat mensen die deze variant van het Nederlands niet gebruiken onbeschaafd zouden zijn. In België gebruikt men daarom ook liever de uitdrukking Algemeen Nederlands, terwijl taalkundigen de term Nederlandse Standaardtaal hanteren. Omdat het er hier niet om gaat een waardeoordeel over bepaalde taalvarianten uit te spreken zullen alleen deze twee laatste termen in dit boek worden gebruikt.

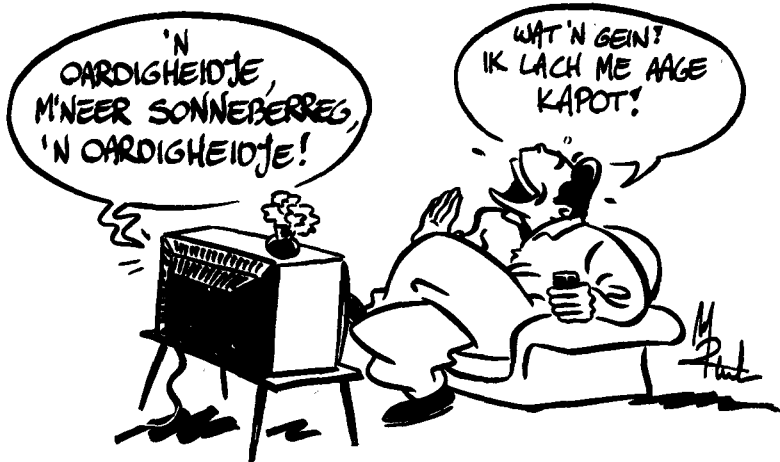
Het gebruik van het Algemeen Nederlands is regionaal niet beperkt. In heel Nederland – en trouwens ook soms daarbuiten – kan men met die variant terecht zonder dat dat op veel problemen zal stuiten.

Functioneel zijn er aan het gebruik van het Standaardnederlands in principe geen beperkingen, want het is in alle spreek situaties en voor alle functies te gebruiken. Een spreker kan in het Standaardnederlands met evenveel gemak een beschouwing in de Tweede Kamer uitspreken als zijn geliefde met koosnaampjes overladen.

De vorm van het Algemeen Nederlands is gestandaardiseerd, dat wil zeggen vooral de schriftelijke vorm. In gesproken taal is die standaardisering minder duidelijk, omdat gesproken taal bijvoorbeeld op grond van sociale verschillen betrekkelijk veel variatie toelaat. Het bestaan van een gestandaardiseerde vorm van het Algemeen Nederlands heeft ook aanleiding gegeven tot het gebruik van de term Standaardtaal voor deze variant.

2.2 Dialect

Naast de Standaardtaal zijn er de regionale dialecten, of streektalen, zoals die bijvoorbeeld worden gesproken in West-Friesland, Limburg, Groningen, of de Achterhoek. Het gebruik van deze varianten is duidelijk wél regionaal bepaald, in tegenstelling tot het gebruik van de Standaardtaal.

Afhankelijk van het dialect in kwestie en vooral van de behoefte van de sprekers om zich met hun streek of plaats te identificeren, kunnen dialecten in meer of in minder situaties worden gebruikt. In Limburg, bijvoorbeeld, wordt het gebruik van dialect in meer situaties geaccepteerd dan bijvoorbeeld in West-Friesland, maar ook daar zijn situaties te bedenken waarin men zich niet van het dialect kan bedienen, gewoon omdat men dan niet wordt verstaan. Het is bijvoorbeeld heel moeilijk om een wetenschappelijke voordracht in een bepaald dialect te houden, voornamelijk omdat in veel dialecten de wetenschappelijke terminologie niet eens bestaat. Bovendien zal men in veel gevallen het publiek dat naar een dergelijke voordracht komt luisteren niet kunnen bereiken, omdat het dialect niet voldoende verstaanbaar is voor iedereen in Nederland. De functie van het dialect kan dus per plaats verschillen, maar echt in alle situaties die een mens zich zou kunnen voorstellen is een dialect nooit te gebruiken.

De meeste dialecten hebben geen gestandaardiseerde geschreven vorm, hoewel in een groot aantal dialecten wel degelijk geschreven wordt. Al naar gelang er een meer of minder bloeiende dialectcultuur is, wordt er meer in een dialect geschreven en is de kans groter dat er een min of meer gestandaardiseerde vorm van bestaat. Van sommige dialecten bestaan er uitgebreide woordenboeken of zelfs leerboeken, en die dragen dan bij tot de standaardisering van de geschreven vorm van zo'n dialect. Toch worden er ook verhalen, gedichten, en andere geschriften geproduceerd in dialecten die geen geschreven standaardvorm hebben, maar over de manier waarop allerlei dialectwoorden geschreven moeten worden verschilt men in die gevallen regelmatig van mening.

2.3 Sociolect

Behalve het Algemeen Nederlands en de regionale dialecten bestaan er, zoals gezegd, ook sociolecten: de vormen van taal die gebonden zijn aan een bepaalde maatschappelijke groep. Deze varianten zijn dus niet in de

eerste plaats regionaal, maar sociaal bepaald.

Voorbeelden van sociolecten zijn 'Plat Haags' en 'Bekakt Haags', twee varianten die in dezelfde stad worden gesproken en die dus regionaal niet van elkaar verschillen. Sociaal verschillen ze des te meer, wat al wordt aangegeven door hun met waardeoordelen beladen namen.

Sociolecten zijn soms wel en soms niet in het hele Nederlandse taalgebied verstaanbaar. Of ze wel of niet op veel plaatsen in Nederland worden verstaan hangt vooral af van de mate waarin ze lijken op de Standaardtaal, en of de groepering waarbij ze in gebruik zijn een meer of minder marginaal karakter heeft. Ook binnen de regionale dialecten kunnen er sociolecten bestaan, omdat er ook binnen de dialecten varianten gesproken worden die gebonden zijn aan een bepaalde maatschappelijke groep. Een goed voorbeeld daarvan is het Maastrichts, dat een 'platte' en een minder 'platte' variant kent, maar waar in beide gevallen sprake is van een regionaal dialect.

Niet alle sociolecten kunnen in alle situaties gebruikt worden. Dat heeft vaak meer te maken met de maatschappelijke waardering die deze varianten van het Nederlands ontmoeten, dan met hun verstaanbaarheid. Veel mensen vinden een 'platte' variant, dus het sociolect van een maatschappelijk laag gewaardeerde groepering, niet geschikt voor formele situaties zoals een sollicitatiegesprek, of een radiuitzending. Daarom wordt in dergelijke situaties vaak een hoger gewaardeerd sociolect verwacht. Ook mensen die zelf 'plat' spreken zijn zich er meestal van bewust dat de door hen gebruikte variant in een aantal formelere situaties niet als 'netjes' wordt gewaardeerd en dus de kans loopt niet geaccepteerd te worden. Vaak doen zulke sprekers zelf al hun best om anders te gaan praten bij die gelegenheden waarvan ze zelf vinden dat 'plat' niet op prijs gesteld wordt.

Wat de vorm betreft ligt het voor de hand dat sociolecten niet gestandaardiseerd zijn en zeker niet in een algemene schriftelijke vorm bestaan. Dat komt natuurlijk door de aard van sociolecten, want juist zo'n groepsgebonden vorm van taal is het middel bij uitstek waarmee mensen kunnen aangeven bij welke groep ze horen of willen horen. De groep die voor een spreker als norm fungeert om zich via taalgebruik

mee te identificeren kan aan verandering onderhevig zijn. Ook kan een spreker zelf veranderen en liever bij een andere groep willen gaan horen, hetgeen wordt aangegeven door veranderd taalgebruik. Bovendien kunnen groepsgebonden taalvarianten zelf door de spreker worden aangepast, vooral als ze dreigen hun functie van onderscheidingsmiddel te verliezen. Als een bepaalde variant bijvoorbeeld gemeengoed dreigt te worden zijn sprekers of groepen die zich per se willen onderscheiden inventief genoeg om het door hen gebezigde taalgebruik te veranderen.

3.0 De relatie tussen standaardtaal en dialect

Het Nederlands heeft, zoals gezegd, een formele standaardtaal, die men meestal Algemeen Beschaafd Nederlands (A.B.N.) noemt. Deze formele standaardtaal is in de eerste plaats een geschreven taal. De standaardtaal wordt op school onderwezen en wordt in alle officiële en formele situaties gebruikt. Deze variant van het Nederlands bestaat uit een serie taalnormen en afspraken over taalgebruik die gestandaardiseerd zijn in boeken over goed taalgebruik, grammatica's, woordenboeken en dergelijke, en het is de variant met het hoogste maatschappelijke prestige.

Het Nederlandse taalgebied is niet het enige taalgebied ter wereld dat beschikt over een standaardtaal. Veel belangrijke talen hebben zo'n gestandaardiseerde norm, een pakket afspraken over taalgebruik dat in het algemeen een betrekkelijk hoog prestige heeft en dat, afhankelijk van de plaats waar de taal in gebruik is, meer of minder streng wordt bewaakt. In sommige taalgebieden wordt standaardisering alleen bereikt via het onderwijs, soms komt een standaardtaal ook tot stand via grammatica's en woordenboeken, terwijl weer andere landen zelfs 'taalacademies' kennen die van regeringswege bepalen wat wettelijk wel en niet tot de taal mag worden gerekend.

Het bestaan van dergelijke officiële organen kan natuurlijk een steun zijn voor het vaststellen van regels voor een juist gebruik van de standaardtaal, maar het kan ook aanleiding geven tot komische situaties.

In Frankrijk, bijvoorbeeld, heeft de taalacademie onlangs bepaald dat een woord als 'milkshake' officieel niet tot het Frans behoort, ondanks het feit dat het merendeel van de Fransen deze melkdrank zo noemt. Zo leidt in de Sovjet-Unie de standaardisering van overheidswege soms ook tot vreemde situaties waarin bijvoorbeeld een woord als 'coltrui' – een dracht die kennelijk voor de autoriteiten niet door de beugel kan – in de officiële woordenboeken niet kan worden opgenomen.

Hoewel men dus niet in alle taalgebieden op dezelfde manier met het verschijnsel standaardtaal omgaat als in Nederland, is de manier waarop de meeste standaardtalen zijn ontstaan wel te vergelijken. Het proces dat ertoe heeft geleid dat de overwegend Hollandse variant van het Nederlands die tegenwoordig als standaardtaal geldt zich is gaan onderscheiden van andere varianten lijkt bijvoorbeeld veel op de manier waarop in Italië het dialect van de streek Toscane de functie van standaardtaal is gaan vervullen voor het Italiaans.

3.1 Van dialect naar standaardtaal

Het bestaan van een standaardtaal is in Nederland een betrekkelijk recent verschijnsel. Van de dertiende tot de vijftiende eeuw bestond het Nederlands uit een collectie van gesproken en geschreven plaatselijke dialecten, die in de taalkunde worden samengevat onder de term Middelnederlands. Standaardisatie was eigenlijk nooit aan de orde totdat, zo rond 1450, de boekdrukkunst werd uitgevonden en er gedrukte teksten begonnen te verschijnen. Drukkers wilden natuurlijk een zo groot mogelijk publiek bereiken met hun boeken, dus er ontstond behoefte aan een zekere mate van eenheid in de manier waarop het Nederlands in druk verscheen.

De geschreven taal die zo in gebruik kwam droeg veel sporen van de Brabantse en Vlaamse spreektaal, omdat oorspronkelijk in Brabant en Vlaanderen de belangrijkste drukkers gevestigd waren. In de loop van de zestiende eeuw werd ook Holland een steeds belangrijker centrum voor het drukken van boeken. Hollandse taalkenmerken gingen dus een rol

spelen in de zich langzamerhand ontwikkelende standaardtaal, hoewel deze cultuurtaal in wording in zijn geschreven vorm nog veel zuidelijke invloeden bevatte.

De dialecten die in Holland werden gesproken weken nogal af van de taal die in druk verscheen en de zuidelijke kenmerken maakten in het noorden soms zelfs een wat vreemde indruk. Onder invloed van politieke, economische en culturele factoren ontstond er bovendien onder de hogere standen in Holland steeds meer behoefte aan een eigen gecultiveerde spreektaal waarmee zij zich konden onderscheiden van de sprekers van de plaatselijke dialecten. Die plaatselijke dialecten werden in de 'betere kringen' niet langer geschikt gevonden voor dagelijks gebruik, waardoor er vervolgens specifieke sociolecten voor de hogere standen begonnen te ontstaan.

De burgers in de steden van Holland hadden het in die tijd voor het zeggen, zowel in economische als in taalkundige zin. Doordat deze gebruikers van de 'nettere' varianten vaak de dienst uitmaakten, werd hun taalgebruik maatschappelijk steeds hoger gewaardeerd en verminderte tegelijkertijd de maatschappelijke waardering voor de dialecten en sociolecten van mensen met een minder hoge positie. Zo ontstond uit een taalvorm die in eerste instantie alleen geschreven en gedrukt werd langzaam maar zeker een echte gesproken en geschreven standaardtaal. In de zeventiende eeuw was het gebruik van deze taalvariant inmiddels algemeen geaccepteerd wat wel blijkt uit een citaat van Vondel uit 1650:

Natuur baert den Dichter; de Kunst voedt hem op, dies geraeckt niemand tot volmaecktheit, dan die de natuur te baet heeft, waer uit de kunst haren zwier en leven schept. Neemt hy voor in Nederduitsch, zijn moederlijke tale, te zingen; des hoeft hy zich zoo luttel schamen als de Hebreen, Griecken, Latijnen, en zoo vele andere uitheemsche volcken, die hierom noch by alle weerelt, en elck by zijne lantslieden, eere inleggen. Wat onze spraeck belangt, die is, sedert weinige jaren herwaert, van bastertwoorden en onduitsch allengs geschuimt, en gebouwt, en geeft den leerling nu veel vooruit.

3.2 De rol van stadsdialecten

De devaluatie van dialecten door de opkomst van de standaardtaal ging het verst in de steden. Daar werden de sociale verschillen tussen de 'hogere standen' en de mensen uit minder hoog gewaardeerde milieus steeds groter. De stadsdialecten verloren dan ook steeds meer prestige. Ze werden steeds meer beschouwd als 'plat' en 'onbeschaafd' en steeds minder als het plaatselijke taalgebruik van een stad dat net zoveel waarde heeft als andere plaatselijke dialecten.

Taalkundigen die dialecten bestuderen zijn natuurlijk ook maar mensen en ze reageren met dezelfde oordelen en vooroordelen als mensen die zich niet beroepshalve met taal bezighouden. Het zijn dan ook de vooroordelen van taalkundigen die ervoor gezorgd hebben dat de bestudering van stadsdialecten tot een jaar of twintig geleden nooit echt van de grond is gekomen.

Stadsdialecten hadden de wind niet mee in de wetenschap, want of men nu vanuit een gevoel van regionale trots een plaatselijk dialect ging bestuderen of om de structuur van de taal te kunnen verklaren, het taalgebruik in de steden werd, hoe dan ook, inferieur gevonden. Tot in het zeer nabije verleden bleef dit gelden, niet alleen voor de mensen die stadsdialecten wilden bestuderen, maar ook voor hen die ze spraken en hoorden. Mittelmeijer, een van de weinige taalkundigen die over het dialect van Amsterdam heeft geschreven, beschrijft hoe men in 1959 in het algemeen nog dacht over het bestuderen van de dialecten van de grote steden:

Het 'plat' wekt altijd enige huiver op bij beschaafde mensen en de man die zich hiervoor interesseert lijkt vervaarlijk veel op de arts die belangstelling heeft voor faecaliën.

4.0 Het onderzoek van dialecten en sociolecten

Dialecten worden onderzocht door taalkundigen in een tak van de

taalwetenschap die men dialectologie noemt. In de dialectologie wordt de factor 'plaats' òf constant gehouden òf als de belangrijkste variabele in het onderzoek betrokken. Het onderzoeken van sociolecten behoort tot het werkterrein van de sociolinguïstiek, een andere tak van de taalwetenschap, waarin maatschappelijke factoren bij het onderzoek van taalvarianten worden betrokken. Veel onderzoeken van dialecten en sociolecten zijn echter een soort mengvorm van deze twee takken van taalwetenschap, omdat in de dialectologie sociale factoren ook een rol spelen, terwijl de factor plaats in de sociolinguïstiek vaak niet kan worden uitgeschakeld.

Men kan zich bij dialectologische of sociolinguïstische onderzoeken in de eerste plaats tot doel stellen een bepaald dialect of sociolect in detail te beschrijven. Ten tweede kan men pogen te achterhalen in welke plaats bepaalde dialectverschijnselen voorkomen. Deze manier van het bestuderen van dialecten noemt men ook wel taalgeografie, omdat hierbij vaak het tekenen van dialectkaarten aan de orde is. Ten derde kan men trachten uit te leggen waarin het ene dialect of sociolect verschilt van andere dialecten of van de standaardtaal. Uiteindelijk kan men proberen te achterhalen hoe en waarom dergelijke verschillen of overeenkomsten tot stand gekomen zijn en welke factoren daarbij van invloed zijn geweest. Deze factoren die bij het ontstaan van variatie in taal een rol kunnen spelen zijn in dit hoofdstuk al eerder genoemd: het gaat hier om tijd, milieu, plaats en taalstructuur.

4.1 Het verzamelen van materiaal

Een onderzoeker van dialecten en sociolecten heeft in de eerste plaats taal materiaal nodig. Het liefst zouden onderzoekers altijd beschikken over allerlei soorten natuurlijk taal materiaal, dus materiaal waaruit blijkt hoe mensen taal gebruiken als ze in hun normale doen zijn. In de tijd voordat de bandrecorder was uitgevonden kon taal materiaal alleen schriftelijk worden vastgelegd, zodat er aan de natuurlijkheid van dat materiaal wel het een en ander ontbrak. Vooral als het onderzoek zich

richtte op erg oud materiaal was het aantal bronnen vaak heel beperkt. Trouwens, ook bij het maken van bandopnamen mankeert er vaak wel iets aan de natuurlijkheid: de aanwezigheid van een bandrecorder of een onderzoeker kan de spreker zo hinderen dat er van ongedwongen taalgebruik geen sprake meer is. Het zou natuurlijk ideaal zijn als sprekers ongemerkt op de band konden worden opgenomen, maar daartegen bestaan – heel terecht – ethische bezwaren.

Voor sommige soorten onderzoek kan een onderzoeker ook genoegen nemen met taalmateriaal dat is opgeschreven. Als de factor 'tijd' een belangrijke rol speelt kan men putten uit allerlei historische bronnen die al of niet in Standaardtaal geschreven zijn. Wil men de nadruk leggen op de factor 'plaats', dus op de herkomst van taalmateriaal, dan is het enquêteren van sprekers van een bepaald dialect of sociolect een handige manier om gegevens te verzamelen.

Maatschappelijke gegevens kunnen ook via enquêtes worden verzameld, evenals gegevens die in het spontane taalgebruik maar heel zelden voorkomen. Sprekers wier taalgebruik ten behoeve van een wetenschappelijk onderzoek op de een of andere manier wordt vastgelegd noemt men meestal zegslieden, informanten of proefpersonen.

Enquêtes kunnen schriftelijk worden uitgevoerd, door vragenlijsten toe te sturen aan proefpersonen die deze lijsten dan invullen, maar vragen over taalgebruik kunnen ook mondeling aan een spreker gesteld worden, waarna het antwoord door de onderzoeker wordt genoteerd. In het algemeen worden de gegevens in gewoon schrift opgeschreven, maar er bestaat ook een speciaal klankschrift, een fonetisch alfabet, dat internationaal is vastgelegd en dat speciaal bedoeld is om elke klank zo nauwkeurig mogelijk te kunnen onderscheiden.

Er zijn verschillende manieren om te enquêteren. Als men er precies achter wil komen hoe bijvoorbeeld een bepaald voorwerp in een dialect wordt genoemd, ligt het natuurlijk het meest voor de hand om daarover een heel directe vraag te stellen en dan te hopen dat de informant het juiste antwoord geeft. Zo zou een onderzoeker van het Maastrichts kunnen vragen hoe een Maastrichtenaar een *vork* noemt in het plaatselijk dialect. De informant kan dan antwoorden '*vörrek*', waarmee

een landbouwwerktuig of het voorstuk van een fiets wordt bedoeld. Nadere uitleg dat het hier gaat om een etensvork zal de onderzoeker dan waarschijnlijk het Maastrichtse woord *fersjèt* opleveren.

Een onderzoeker kan ook proberen een informant gegevens te ontlokken via een indirecte vraag. Om het Maastrichtse voor *vork* te kunnen noteren kan bijvoorbeeld de vraag gesteld worden: '*hoe noemt u in uw dialect het getande voorwerp waarmee u eet?*', wat dan waarschijnlijk zonder veel omwegen het woord *fersjèt* oplevert. De indirecte methode is in een aantal gevallen zelfs de enige bruikbare manier om een taalvorm te betrappen, omdat de informant dan niet kan worden beïnvloed door de manier van spreken van de vraagsteller.

In sommige dialecten gebruikt men bijvoorbeeld de zin '*ik heb de band lek*' in plaats van de Standaardnederlandse constructie '*ik heb een lekke band*'. Als een onderzoeker er nu achter wil zien te komen of een bepaalde dialectspreker spontaan de ene of juist de andere zinsbouw zou kiezen is het natuurlijk een slecht idee om een directe vraag te stellen waar een van de constructies al in wordt genoemd. Een vraag in de trant van '*hoe zegt u in uw dialect 'ik heb de band lek'?*' zou bovendien onder de informanten verwarring kunnen stichten, omdat de zinsbouw geen Standaardnederlands is. Daarom kan de onderzoeker in zo'n situatie beter een aantal verschillend gebouwde zinnen opgeven zodat de informant kan kiezen welke constructie het plaatselijke dialect het dichtst benadert.

4.2 Het verwerken van de resultaten

Als al die verschillende gegevens over dialecten en sociolecten nu verzameld zijn komt het moment dat de onderzoeker het materiaal moet verwerken tot resultaten. In feite zijn er twee manieren om dat te doen.

In de eerste plaats kan men de resultaten voor de verschillende dialecten op een landkaart in beeld brengen. Voor elke plaats wordt op een kaart van het onderzochte gebied met een bepaald teken aangegeven welke taalvorm er in het onderzoek is aangetroffen.

Als men nu bijvoorbeeld op een kaart wil aangeven waar woorden die lijken op 'fersjèt' worden gebruikt en waar woorden die lijken op 'vork' in zwang zijn, dan geeft men elke woordsoort een verschillend soort teken – bijvoorbeeld een cirkel voor de ene soort en een driehoek voor de andere – zodat in één oogopslag duidelijk is hoe de twee soorten over de kaart zijn verdeeld. Voor het zover is moet de onderzoeker wel eerst alle opgaven voor de verschillende plaatsen in soorten indelen.

Taalkaarten op zichzelf zijn echter vaak niet informatief genoeg en moeten dan ook door een taalkundige worden voorzien van een taalkundig commentaar. Een dergelijk commentaar heeft meestal de vorm van een wetenschappelijk artikel waarin de verschillende verschijnselen worden verklaard die op de kaart zichtbaar zijn. Behalve taalkaarten met wetenschappelijk commentaar produceren onderzoekers ook gewone wetenschappelijke publikaties waarin ze hun resultaten presenteren, toelichten en proberen te verklaren. Als zo'n publikatie maar één enkel dialect betreft wordt het meestal een monografie genoemd.

Wetenschappelijke taalkundige artikelen zijn in de eerste plaats een manier om de kennis te publiceren die men vergaard heeft over taalverschijnselen. Het vergaren van dit soort kennis is in ieder geval een manier om de wetenschappelijke nieuwsgierigheid van een onderzoeker te bevredigen. Het is met wetenschappelijk onderzoek ongeveer net zo gesteld als met de Mount Everest: omdat hij bestaat zijn er altijd mensen die hem willen beklimmen om te zien hoe het er boven uitziet. Zo is het ook met de wereld om ons heen: er zijn altijd onderzoekers die weten willen hoe de wereld in elkaar zit, en alle soorten wetenschappelijk onderzoek dragen bij tot die kennis over de wereld. Bovendien kan wetenschappelijk onderzoek informatie beschikbaar stellen voor toepassing in de praktijk, bijvoorbeeld in het onderwijs.

Kennis over dialectverschijnselen kan bijvoorbeeld belangrijk zijn als men kinderen Standaardnederlands wil leren die van huis uit een dialect spreken. Op een school in een dialectsprekende gemeenschap waar de kinderen bijvoorbeeld de 't' aan het eind van allerlei woorden vaak niet schrijven, of juist een 't' schrijven waar hij niet zou moeten staan, is het

belangrijk om iets over het dialect te weten van de plaats waar de school staat. Het kan best zijn dat in het plaatselijke dialect de 't' aan het wordeinde bijna nooit wordt uitgesproken, waardoor de kinderen zich er niet zo erg van bewust zijn dat ze die 't' in de Standaardtaal wèl moeten schrijven. Dat betekent dus dat de fouten die de kinderen maken doordat ze met hun eigen dialect in de war zijn misschien op een andere manier moeten worden aangepakt dan fouten die met het plaatselijke dialect niets te maken hebben. De kennis van dialecten kan dus van belang zijn om kinderen te helpen hun leermoeilijkheden te overwinnen, omdat de aanpak van het taalonderwijs kan worden gesteund door de resultaten van het wetenschappelijk taalonderzoek.

II Amsterdammers en hun taal

1.0 De ontwikkeling van Amsterdam en het Amsterdams

Tussen 1306 – toen aan Amsterdam stadsrechten verleend werden – en het midden van de zestiende eeuw, ontwikkelde de stad zich van een kleine groep vissersgehuchten aan de oevers van de Amstel tot een welvarende koopmansstad.

In de tussenliggende 250 jaar werd de voorspoedige groei van de stad natuurlijk van tijd tot tijd gehinderd door twisten en ruzies tussen de verschillende graven, heren en bisschoppen die macht uitoefenden over verschillende gebieden rondom Amsterdam. Hieraan kwam een einde toen uiteindelijk in 1543 de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden werden verenigd in het rijk van de Habsburgse Keizer Karel V.

Tegen de tijd dat Karel V afstand deed van de troon, in 1555, ten gunste van zijn zoon Philips II, was Amsterdam verreweg de belangrijkste koopmansstad in Holland. De enige serieuze concurrent die Amsterdam nog te duchten had was Antwerpen, het belangrijkste handelscentrum in de Zuidelijke Nederlanden. Door de inlijving van Amsterdam in het Habsburgse rijk werden voor de Amsterdamse kooplieden allerlei nieuwe markten geopend, niet alleen rondom de Middellandse Zee, maar ook in de Spaanse koloniën. Bovendien zorgden de Amsterdamse reders voor het vervoer van allerlei goederen tussen de koloniën en het moederland Spanje. De Amsterdamse scheepvaart bloeide als nooit tevoren.

Philips II maakte zich in de Nederlanden beslist niet geliefd. Hij beschouwde de handelssuccessen in Amsterdam als een goede bron van inkomsten voor Spanje en behandelde de Nederlanden als zijn privé-melkkoe. De belastingheffing – waarvan de opbrengst bijna in zijn geheel naar Spanje verdween – begon dan ook steeds moordender proporties aan te nemen. Daar kwam nog bij dat hij, in tegenstelling tot zijn vader, uiterst intolerant stond tegenover alles wat zweemde naar

gebrek aan respect voor het Katholicisme. De door hem met verve gesteunde Inquisitie voerde op godsdienstig gebied een waar schrikbewind. Geen wonder dat dit drukkende regime eerst in 1566 leidde tot de Beeldenstorm en vervolgens in 1568 tot de Tachtigjarige Oorlog, een totale opstand van de Nederlanden tegen het Spaanse bewind.

Spanje stelde alles in het werk om opnieuw greep te krijgen op de Nederlanden. Uiteindelijk lukte dat ten dele en kwamen de Zuidelijke Provinciën weer in Spaanse handen. In 1585 viel Antwerpen voor de Spanjaarden, waarmee het lot van Amsterdams grote concurrent bezegeld was. Zelfbewuster dan ooit kwam men in Amsterdam uit dit conflict tevoorschijn en de stad werd een wijkplaats voor zuiderlingen die om politieke of godsdienstige redenen een toevluchtsoord zochten.

1.1 De invloed van het zuiden

Vooraf uit Antwerpen vestigden zich grote aantallen refugees in Amsterdam en deze inwijkelingen behoorden voor een belangrijk deel tot de Antwerpse culturele en economische elite. Vaak waren ze vermogend en goed opgeleid en ze leverden een belangrijke bijdrage aan het economische en culturele klimaat in de stad, doordat ze steeds meer belangrijke posities in het Amsterdamse leven begonnen te bekleden.

Hoe bepalend de invloed van deze immigratie uit het zuiden is geweest voor Amsterdam blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in 1611 de helft van de 310 belangrijkste kooplieden van zuidelijke origine was. Bovendien waren 11 van de 23 bewindhebbers van de Kamer Amsterdam van de Verenigde Oost Indische Compagnie afkomstig uit het gebied rond Antwerpen, terwijl investeringen uit het zuiden voor de VOC de belangrijkste bron van kapitaal vormden. Ook was het zuiden van beslissende invloed op het culturele en intellectuele klimaat in Amsterdam. Bekende schrijvers, zoals bijvoorbeeld Vondel, maar ook illustere wetenschapslieden, zoals Lipsius of Dodonaeus, drukten hun stempel op het culturele leven, om nog maar niet te spreken van allerlei minder beroemde immigranten uit het zuiden. Vooral het onderwijs

bleek een belangrijke bron van zuidnederlandse invloed te zijn, want tussen 1575 en 1606 waren niet minder dan 24 van de 31 onderwijzers die het burgerschap van Amsterdam aanvroegen afkomstig uit het zuiden.

1.2 De zuidelijke taalinvloeden

Uit het voorgaande is wel duidelijk dat de rol van het zuiden in de ontwikkeling van de elite van Amsterdam niet is weg te denken en natuurlijk heeft die invloed gevolgen gehad voor de ontwikkeling van de taal.

De positie van prestige die Amsterdam in de zeventiende eeuw had verworven had tot gevolg dat de gecultiveerde manier van spreken in de stad ook daarbuiten een bepaald aanzien begon te verwerven en zo een belangrijke invloed uitoefende op de zich in die tijd ontwikkelende standaardtaal. Omdat de gecultiveerde burgers voor zo'n belangrijk deel uit het zuiden afkomstig waren, bevatte die gecultiveerde spreektaal veel zuidelijke elementen. De manier waarop het gewone volk in Amsterdam sprak bleef echter veel meer lijken op de dialecten die in de directe omgeving van de stad werden gesproken, zodat er een duidelijk verschil ontstond tussen de spreektaal van de elite en die van het gewone volk in Amsterdam. In feite was hier dus al sprake van twee verschillende sociolecten, de taal van de elite en de taal van het volk.

Naarmate het verschijnsel Standaardtaal belangrijker werd en zich ook een schriftelijke standaardisering ontwikkelde, verwijdde zich de kloof tussen het Amsterdams, dat al snel werd aangeduid als 'Plat Amsterdams', en de taal van de elite die nu ook in andere plaatsen in gebruik was gekomen.

2.0 Amsterdams vroeger en nu

In de periode tussen 1306 – toen Amsterdam stadsrechten kreeg – en de

grote bloeiperiode in het midden van de zeventiende eeuw had de stad zich ontwikkeld van een collectie vissersplaatsjes aan de Amstel tot een bloeiend handelscentrum met een verscheidenheid aan buurten. Deze buurten waren vaak ontstaan uit de oorspronkelijke vissersdorpjes en hadden elk hun eigen karakter, afhankelijk van de maatschappelijke positie van de bewoners. In dat opzicht verschilde het Amsterdam van de Gouden Eeuw niet zo veel van moderne steden. Woonplaats, beroep, en inkomen zijn ook tegenwoordig een belangrijke maatstaf waaraan iemands maatschappelijke positie wordt afgemeten en in grote steden worden maatschappelijke statusverschillen duidelijk weerspiegeld in het karakter van verschillende buurten.

2.1 Amsterdams in de negentiende eeuw

In 1845 schreef de taalkundige J.H. Halbertsma een aantal *Ophelderende Aanmerkingen* bij een samenspraak die als *Proeve van Plat-amsterdamsch* werd opgetekend door Mr. J. van Lennep. Hij merkt op dat de verschillende gehuchtjes waaruit Amsterdam oorspronkelijk is opgebouwd elk hun eigen tongval hadden en dat die verschillen ook in zijn tijd, dus halverwege de negentiende eeuw, nog niet helemaal verdwenen waren. Halbertsma constateert de grootste verschillen tussen de twee buurten die het verst van elkaar liggen, namelijk de Haarlemmerdijk en Kattenburg.

Om duidelijk te maken hoe de verschillen in dialect door een taalgeleerde uit de vorige eeuw werden beschreven is hier Halbertsma zelf aan het woord:

'Er is in den Haarlemmerdijkschen tongval een geheel eigenaardige toon, op welken alle woorden uitgebragt worden, en die ontstaat uit de eigenschap om diep uit den lossen en wijdgeopenden gorgel te spreken. (...) de echte Haarlemmerdijkers drijven dien toon tot zijn uiterste grenzen. Dit voortstoten uit den bodem des slappen strots duldt geene tedere vokalen, die allen breed gapen (...) Deze neiging

om diep uit den lossen gorgel te spreken vereischt eene inspanning der benedenkeel die (...) niet alleen eene buikspreekachtige heescheid in den toon, maar tevens eene zekere onbestemdheid in de uitspraak der consonanten teweeg brengt. Bij de Kattenburgers is de toon scherper, hooger, krijtender, om mij zoo eens uit te drukken, en zij bijten u de consonanten als het ware toe.'

In de door Van Lennep geschreven samenspraak tussen Amsterdammers van de Haarlemmerdijk en die van Kattenburg zitten een aantal mannen in een bierhuis sterke verhalen aan elkaar te vertellen om de kastelein uit zijn tent te lokken. Hoewel een geschreven tekst natuurlijk over de klank van een taal maar gebrekkige informatie geeft, laat de weergave van hun taalgebruik de moderne lezer een aantal duidelijke spraakverschillen zien. De Haarlemmerdijker spreekt bijvoorbeeld de 'ui' uit als 'oi', terwijl de Kattenburger hem meer als 'eui' uitspreekt. Ook zegt de Kattenburger meestal 'sk' inplaats van 'sch' en spreekt hij de 'z' bijna overal stemloos uit.

Een voorbeeld bij Van Lennep van Haarlemmerdijs is een zin als: *'dr most de poi van 'n bois op de Binnenamstel opgeschilderd worden, en dan hadde we de lêer oit 't soldervenster oitgestoken met 'n plank er boven op'*, terwijl Kattenburgs wordt weergegeven als: *'ik haalde men potjen euiwt me sak en smeerde men almaar deur an de krulle, die vast zatten (...) toen vroeg ik een skaar te leen an 'n juffrouw, die skeuins over me zat en ik knipte me de krul af.'*

2.2 De buurten in de negentiende eeuw

Hoe Amsterdam er in de tijd van Halbertsma uitzag is vrij precies na te gaan. Halverwege de negentiende eeuw omvatte de stad in ieder geval alle buurten binnen de gordel van de vier grachten die successievelijk rondom de oorspronkelijke dam in de Amstel waren aangelegd. Bovendien bestonden er de al eerder genoemde twee buurten aan de noordwestkant en de zuidoostkant van de toenmalige stad: de Haarlemmerdijk en Kattenburg.

Natuurlijk bestonden er allerlei sociale verschillen tussen de verschillende buurten in Amsterdam. In bepaalde wijken woonde de crème de la crème van de stad, terwijl elders lieden van minder allooi huisden. Sommige buurten hadden een zeer gemengde bevolking, met veel import en veel invloeden van buiten de stad, terwijl in andere buurten de bevolking betrekkelijk homogeen was.

Een groot deel van de beschikbare historische informatie over de Amsterdamse buurten en hun taal is afkomstig van iemand die waarschijnlijk meer over de geschiedenis van Amsterdam heeft geschreven dan wie ook. Het is de amateur-historicus J. Ter Gouw (1814-1894). Zijn lange leven besloeg een groot deel van de negentiende eeuw en, hoewel hij eigenlijk onderwijzer was, had hij de tijd en de energie om een grote hoeveelheid historische wetenswaardigheden over Amsterdam te verzamelen en te noteren. Hij deed hiermee belangrijk werk en de gemeente Amsterdam stelde dit zo op prijs dat aan Ter Gouw in 1885 zelfs een jaargeld van 800 gulden werd verleend om zijn werk te steunen. Ter Gouw is uiteindelijk ook de bron voor het gegeven dat in een groot aantal Amsterdamse buurten verschillende dialecten gesproken werden.

Beschrijvingen van de Amsterdamse buurten in de achttiende en negentiende eeuw en van de dialecten die er gesproken werden zijn te vinden in het *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, geschreven door de taalgeleerde Joh. Winkler in 1874.

Het is in het algemeen moeilijk, ook voor mensen die zich met de wetenschap bezig houden, hun persoonlijke oordeel over de maatschappelijke positie van een spreker te scheiden van zijn oordeel over diens taalgebruik. Dat blijkt ook uit de beschrijvingen van Winkler. Hij onderscheidt op gezag van Ter Gouw negentien verschillende buurten in de stad met evenzovele aparte dialecten, waarvan hij vertelt dat ze aan het einde van de achttiende eeuw, tot aan de Franse tijd, nog volop gesproken werden.

Evenals in andere Hollandse steden spraken de deftige burgers en de aanzienlijken in Amsterdam in Winklers tijd '*modern hollandsch*', zoals hij het noemt, en het Amsterdams was de taal van de geringe burgers en de arbeiders, '*het eigenlijke volk uitmakende*'. Winkler constateert dat

het Amsterdams in zijn tijd veel minder sterk gekleurd is dan voorheen het geval moet zijn geweest. Hij zegt dat de meeste Amsterdamse tongvallen sterk in verval zijn, al zijn ze vaak nog wel te onderscheiden. Het *'drukke verkeer met landgenooten en vreemdelingen, het verbeterde onderwijs en de meerderen leeslust, en boven al de mode'* heeft volgens Winkler aan de eigenheid van de Amsterdamse dialecten afbreuk gedaan in vergelijking met vroeger eeuwen, toen *'zeer velen hun leven lang in dezelfde buurt of wijk hunner stad woonden'*. Hij vermeldt dat desondanks nog ongeveer de helft van de Amsterdammers een van de plaatselijke dialecten spreekt.

2.3 De dialectindeling van Winkler

In zijn *Dialecticon* deelt Winkler de dialecten van Amsterdam in naar de straten en wijken waar ze gesproken worden. Hij geeft af en toe een summiere beschrijving van de eigenaardigheden van de verschillende dialecten, maar het meest concentreert hij zich op de beschrijving van de mensen die ze spreken. Het valt zelfs op dat hij tussen de meeste door hem genoemde buurttalen nauwelijks verschillen kan aangeven. Dit geeft aanleiding om te veronderstellen dat veel van de dialectverschillen feitelijk verkapte sociale verschillen zijn en dat Winklers beschrijving eigenlijk voor een groot deel gaat over verschillende buurtgebonden sociolecten. Winklers indeling geeft echter in ieder geval een goed beeld van de buurtindeling van Amsterdam, waarin vooral na de Tweede Wereldoorlog grote veranderingen zijn opgetreden. Zijn indeling is dan ook vooral uit historisch oogpunt de moeite waard.

1. Het *Kattenburgs* was het dialect van het eiland Kattenburg in het oostelijke havengebied van Amsterdam. Winkler noemt het een taaltje dat door de Amsterdammers uit de binnenbuurten, bijvoorbeeld door de Kalverstraters, niet gemakkelijk werd verstaan. Hij geeft geen voorbeelden van het dialect maar vermeldt wel dat het Friese, Noorse en Deense bestanddelen bevatte en dat het zeer snel en scherp werd uitgesproken.

2. Het *Rapenburgs* moet kennelijk ooit van het *Kattenburgs* en ook van de taal van *Oostenburg* en *Wittenburg* te onderscheiden zijn geweest, maar in *Winklers* tijd was er tussen deze twee tongvallen blijkbaar al geen verschil meer te horen. *Winkler* vertelt hoe zowel *Kattenburg* als *Rapenburg* hun specifieke karakter verloren hebben en hoe in zijn tijd onder *Kattenburgs* de buurttaal werd verstaan van alle oostelijke eilanden, samen met de taal van de *Kadijk*. Volgens hem was het voorheen zelfs mogelijk *Kattenburgers* van het *Kattenburgerplein* te onderscheiden van sprekers van de *Kattenburgergracht* en bestond er ook zoiets als het *Hoog- en Laag-Kadijks*. Deze verschillen lijken echter toch meer te berusten op de verschillen in maatschappelijk positie tussen de sprekers uit die verschillende buurten dan op de werkelijke verschillen in hun taalgebruik.

3. Het *Jonker- en Ridderstraats* werd gesproken in deze twee straten en in de dwarsstraten eromheen. Vòòr de Franse overheersing was deze buurt een welvarende gemeenschap van walvisvaarders waarvan een groot deel 's zomers naar *Smeerenburg* op het eiland *Spitsbergen* afreisde. Het wemelde in deze buurt van de dans- en speelhuizen en zeemanskroegen waar, zoals *Winkler* het formuleert *'de vedel lustig ging en Janmaat altijd een meisje vond om mee te dansen, en waar de oud amsterdamsche burgers beenging 'om te kijke' en zich te verlustigen in de (niet altijd kiesche) toneelen die er voorvielen'*. De buurttaal leek volgens *Winkler* het meest op het *Kattenburgs*, maar na de Franse tijd is de buurt vervallen tot een achterbuurt waaruit de oorspronkelijke bewoners veelal waren weggetrokken. Dit heeft er volgens *Winkler* toe geleid dat het dialect zijn oorspronkelijke karakter verloor.

4. Het *Jodenhoeks* was het dialect dat gesproken werd in de vroegere *Amsterdamse jodenbuurt* die bekend stond onder de naam *Jodenhoek*. Deze buurt omvatte de *Jodenbreestraat* en omliggende straten, de *Sint Antoniesbreestraat* en omliggende straten, de *Vinkenbuurt* en de eilanden *Vlooienburg*, *Uilenburg*, en *Marken*. Na de Tweede Wereldoorlog is deze buurt zo onherkenbaar veranderd dat het zelfs moeilijk is om aan te geven welke straten er precies tot de *Jodenhoek* behoorden. Volgens *Winkler* werden er ook in zijn tijd in de *Jodenhoek* nog drie

verschillende tongvallen gesproken. In de eerste plaats hoorde men er het *Amsterdams-joods* dat Winkler zelf kenschetst als '*het afschuwe-lijkste dialect der nederduitsche taal*'. Het had volgens hem een karakteristiek joods accent dat men overal kende en dat overal hetzelfde was, maar dat in Amsterdam extra lelijk scheen te klinken. Het dialect was bovendien met allerlei '*slecht hebreewwsche en slecht hoogduitsche woorden en vormen vermengd*'. Kennelijk moet er vòòr Winklers tijd ook nog verschil te horen zijn geweest in het taalgebruik van de Portugese en de Hoogduitse joden, vooral zolang ze onderling nog Portugees en Duits bleven spreken. Karakteristiek voor het Amsterdams-joods accent noemt Winkler het onvermogen om de klanken 'l', 'n', en 'r' uit te spreken en het gebruik van de 'h' (aspiratie) op allerlei plaatsen waar dat niet hoort.

Het tweede dialect van de Jodenhoek was het *Joods-hollands* dat gesproken werd door de joden van hoger aanzien. Ook dit dialect vertoonde volgens Winkler het bekende joodse accent en gebruik van Hebreeuwse en Duitse woorden, maar het was minder onbeschaafd dan het Amsterdams-joods.

Het derde dialect van de Jodenhoek was de *tongval der Christenen*. Zij hadden een aantal karakteristieke trekken van het joodse accent overgenomen en gebruikten bovendien allerlei Hebreeuwse en Duitse woorden.

5. Het *Nieuwmarkts* werd gesproken van de Nieuwmarkt tot de Oude Schans en in de straten ertussen, maar ook aan de andere kant langs de Kloveniersburgwal en de Hoogstraat. Kennelijk waren er in dit dialect nog platte en minder platte varianten te onderscheiden, want volgens Winkler hoorde men aan de lappenkramen op de markt het platte dialect, terwijl het 'fatsoenlijke' Nieuwmarkts te horen was in de talrijke linnen-, mutsen-, sajet- en breikatoenwinkels en aan de grachten in dat gebied. In de Bethaniënstraat en de omliggende dwarsstraten was het dialect ook met matrozentaal vermengd, onder invloed van de talrijke zeemanskroegen in de buurt en het Oostindisch Huis, de zetel van de Oost-Indiëvaart. Een voorbeeld van het Nieuwmarkts geeft Winkler in de uitroep van een Nieuwmarktse stoffenverkoopster die tegen haar

dochters roept: *'jung's jung's! kom 's gau-w-en raik me de schaar!'* Op het commentaar van de klant over de term 'jongens' reageert ze met: *'t sin m'n jung's want out sin se nog niet!'*

6. Het *Zeedijks* werd gesproken in het gebied dat reikte van de Warmoesstraat aan de ene kant tot de Geldersekaade, de erachter liggende Bantammerstraten en de Schreiershoek aan de andere kant. Winkler vermeldt dat het dialect van die buurt in feite Nieuwmarkts dialect is, doorspekt met veel zeemanstaal, maar verder geeft hij weinig details.

7. Het *Bierkaais* werd gesproken in het gebied dat ligt in de vierhoek tussen Warmoesstraat, Oudekerksplein, Voorburgwal en Pijlsteeg. Volgens Winkler woonde er in dit labyrint van stegen en steegjes een volkje van vechtersbazen, waarmee de Standaardnederlandse uitdrukking *'vechten tegen de bierkaai'* meteen veel meer betekenis krijgt. De bevolking van de Bierkaai is zelfs in de tijd van Winkler nog betrekkelijk homogeen en Bierkaaiers beroemen zich er volgens hem vaak op dat ook hun voorouders nooit ergens anders hebben gewoond – een gebrek aan mobiliteit dat waarschijnlijk vooral te verklaren is door de armoede van de buurtbewoners. In ieder geval wordt het Bierkaais omschreven als een zeer klankrijk dialect dat je moet horen uit de mond der Bierkaaiers omdat het volgens Winkler niet met letters valt weer te geven.

8. Het *Komkommerbuurts* werd gesproken in de buurt achter de Prinsengracht aan de oostzijde van de Amstel, dus rondom het Weesperplein en het Roeterseiland, maar hoe het precies geklonken heeft wordt door Winkler niet nader omschreven, waarschijnlijk omdat het in zijn tijd niet meer te onderscheiden was.

9. Het *Noordsebossies* leek op het Komkommerbuurts, maar volgens Winkler was het daarvan nog wel te onderscheiden. In ieder geval geeft hij als voorbeeld van dit dialect de zin *'nauw-ik weit wel dat vaaf m'l vaaf vaventwentig is'*, die de verschillen met andere dialecten niet echt verduidelijkt. Het Noordsebossies werd gesproken in de buurt die bekend stond onder de naam Noordsebos – waarvan een deel tegenwoordig Weteringbuurt wordt genoemd – en die zich uitstreckte achter de Prinsengracht van de westzijde van de Amstel tot aan de Spiegelgracht.

10. Het *Leidsebuurts* werd gesproken in de buurt die grensde aan het Noordsebos: de straten achter de Prinsengracht tussen de Spiegelgracht en de Leidsegracht. Veel details geeft Winkler ook hier niet over het dialect, behalve het rijmpje dat de Leidsebuurtse kinderen blijkbaar zongen bij het schommelen: *Schoppe, schoppe maaie, de brouit-ti komt fan Laaie! Fan Laaie komt'e brouit*. Eén verschil tussen het Noordsebossies en het Leidsebuurts dat in elk geval opvalt in de weergave van Winkler – het is trouwens het enige verschijnsel dat in deze twee dialecten kan worden vergeleken – is de uitspraak van de klank 'v' die door de Leidsebuurters kennelijk meer als een 'f' werd uitgesproken.

11. Het *Jordaans* heeft ook tegenwoordig nog grote bekendheid als dialect van Amsterdam. In veel gevallen wordt die benaming tegenwoordig gebruikt om Plat Amsterdams in het algemeen aan te duiden. In Winklers tijd was Jordaans het dialect van het gebied dat na 1612 door Amsterdam is geannexeerd. Deze buurt strekte zich uit achter de Prinsengracht, van de Leidsegracht en de Passeerdersgracht tot aan de Lindengracht. Volgens Winkler onderscheidde het Jordaans zich nogal duidelijk van andere Amsterdamse dialecten. Aangezien zelfs tegenwoordig het Jordaans door veel Amsterdammers nog duidelijk als een apart dialect wordt gekarakteriseerd, lijkt het inderdaad waarschijnlijk dat er vroeger een groot onderscheid moet hebben bestaan tussen Jordaans en andere Amsterdamse dialecten. Volgens Winkler was het Jordaans oorspronkelijk een plat-Hollandse boerentongval, omdat de bevolking van de Jordaan voorheen bestond uit de boeren en tuinders die in dat gebied hun bedrijf uitoefenden vòòr het bij de stad Amsterdam werd ingelijfd. Die landelijke achtergrond van deze buurt wordt ook vaak aangevoerd als verklaring voor de naam *Jordaan*, die afgeleid zou moeten zijn van het franse woord *jardin*. Volgens de naamkundige Rentenaar ontleent de Jordaan zijn naam echter aan een kennelijk bijbelse vernoeming naar de rivier de Jordaan. Karakteristieke dialectverschijnselen die Winkler noemt voor het Jordaans zijn de verlengde uitspraak van een klinker voor de 'l' of de 'n' en de uitspraak van 'oi' inplaats van 'ui'.

12. Het *Fransepads* werd gesproken aan het Fransepad en in de omliggende dwarsstraten, stegen en gangen, de buurt die werd begrensd door de driehoek Brouwersgracht, Lijnbaansgracht en Palmgracht. Het Fransepad was genoemd naar Frans Dirksz., een sleper en wagenverhuurder die er in de zeventiende eeuw zijn bedrijf uitoefende. Het pad liep langs de Goudsbloemgracht, een vieze modderige sloot met allerlei krotten erlangs, die in 1857 werd gedempt en omgedoopt tot Willemsstraat. Fransepads werd volgens Winkler ook gesproken in een aantal enclaves van minder allooi in de Jordaan, bijvoorbeeld in het 'Fort van Sjaco', een aantal smerige huizen aan de toen nog niet gedempte Elandsgracht, waar de moordenaar, rover en inbreker Jacob Frederik Muller, alias Jaco, met zijn bende woonde. (Het verhaal gaat dat de huurkazerne waar hij met zijn bende woonde allerlei gangen, luiken en geheime uitgangen had, zodat de bendeleden lange tijd uit de handen van de politie konden blijven. Sjaco werd uiteindelijk toch ingerekend en op 6 augustus 1718 als 24-jarige levend geradbraakt en vervolgens onthoofd, waarna zijn hoofd voor de goegemeente te bezichtigen was.) De buurt rond het Fransepad, het laatste deel van de stadsuitbreiding van 1612, stond vroeger zeer slecht bekend. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de verschillen tussen het Fransepads en het dialect van de Jordaan vooral berustten op de sociale verschillen tussen de bewoners van beide buurten. Dit is des te waarschijnlijker omdat Winkler vermeldt dat het eigenaardige Fransepads niet meer bestaat en dat men in deze buurt in zijn tijd Haarlemmerdijks spreekt.

13. Het *Haarlemmerdijks* werd gesproken van de Lindengracht tot aan de Zandhoek in het gebied tussen Haarlemmersluis en Haarlemmerpoort. Volgens Winkler spreken de Haarlemmerdijkers met een 'sterk rochelende' uitspraak van de 'g' en hebben ze bovendien een kenmerkende uitspraak van de lange 'a' in woorden als 'maan' en 'staan'. De uitspraak van deze klank neigt meer naar een 'o' en Winkler constateert dat in zijn tijd deze uitspraak langzamerhand veld begint te winnen. In het hedendaagse Plat Amsterdams is deze uitspraak van de 'a' een van de meest kenmerkende verschijnselen.

14. Het *Nieuwendijks* was een dialect dat gesproken werd in een groot

deel van de betere buurten binnen de Amsterdamse grachtengordel. Het gebruik van dit dialect strekte zich uit over een groot deel van de stad, langs de Nieuwendijk en in oostelijke richting naar het Damrak, de Warmoesstraat en de Oude Kerk, en naar het westen langs de Heren- en Keizersgracht tussen de Brouwersgracht en de Leliegracht. Volgens Winkler kenmerkt het zich door een Noordhollandse klank en vooral door de met lange uithalen uitgesproken korte klinkers in woorden zoals '*Kaleferstraat*'.

15. Het *Kalverstraats* was volgens Winkler het netste dialect van Amsterdam en werd gesproken in het hart van de stad, langs de hele Kalverstraat tot aan de Munt, langs het Singel en de Voor- en Achterburgwallen, het Rokin en de Nes, maar ook langs een deel van de Heren- en Keizersgracht. Winkler noemt dit dialect '*het beste en welluidendste amsterdamsch*' en hij vermeldt dat het vooral aan de Heren- en Keizersgracht 'zeer fatsoenlijk' gesproken wordt en vermengd is met de fraaie 'expressies' die de 'elegante' wereld er op na houdt.' Het echte Kalverstraats was echter in de tijd van Winkler ook al in verval, getuige zijn opmerking dat de Kalverstraters uit zijn tijd '*frans, hoogduits, italiaans, vlaamsch, en brabantisch of joodsch- en modern hollandsch*' spreken. In de stegen en dwarsstraten tussen Nes en Voorburgwal sprak men kennelijk minder netjes, want daar werd volgens Winkler een ander dialect gesproken.

16. Het *Gebed-zonder-ends* was het dialect van die straten en stegen tussen de Nes en de Voorburgwal, waarvan er één nog steeds de naam Gebed-zonder-end draagt. Dit dialect had volgens Winkler een Bierkaaise inslag, maar enig detail over de aard van deze tongval wordt niet gegeven.

17. Het *Vismarkts* was volgens Winkler de '*Amsterdamsche viswiventongval*' die werd gesproken op de grote vismarkt in de buurt van de Dam en die door Bredero onder andere wordt gebruikt in *Moortje*. Aangezien dit dialect ook vroeger niet echt aan een buurt gebonden was, lijkt het waarschijnlijk dat het hier voornamelijk gaat om de manier van praten van een bepaalde sociale groep, een sociolect dus.

18. Het *Botermarkts* was het dialect dat gesproken werd van de

Munttoren tot de Blauwbrug, in de omgeving van de Botermarkt (tegenwoordig bekend als Rembrandtplein), de Utrechtsestraat en alle dwarsstraten. Deze buurt had iets minder aanzien dan de buurt rondom de Kalverstraat en Winkler constateert dat het dialect dat er werd gesproken leek op enigszins plat Kalverstraats. Als voorbeeld noemt hij de uitspraak van 'boter' en 'schotel', die in het Botermarkts meer klinken als 'botter' en 'schottel'. De uitdrukking dat iets 'op z'n Botermarkts' werd uitgesproken betekende bij de Kalverstraters gewoon 'plat' volgens Winkler.

19. Het *Duvelshoeks* is het dialect waar Winkler de minste goede woorden voor over heeft. Het werd gesproken in het labyrint van stegen, dwarsstegen en gangen in de driehoek tussen Vijzelstraat, Reguliersdwarsstraat en Reguliersbreesstraat, die vroeger bekend stond als de Duvelshoek. Van het taalgebruik in deze buurt zegt Winkler dat zelfs de duvel het niet kon verstaan, deze variant van het Botermarkts *'in zijn platste platheid, doormengd met tal van woorden uit de dieve- en bedelaarstaal, uit het mofsch en koeterwaalsch der kermisgasten, negociants, nomades, colporteurs, vagabonds, chevaliers d'industrie, duitsche kwakzalvers, luikerwaalsche tooverlantaarn- en rarekiekvertooners, keulsche potte- en kannewijven, fransche goochelaars, rottevangers en verdrijvers van wangedierten, savooische lieremannen, orgeldraaiers en marmottejongens, italiaansche schoorsteenvegers, tot verloopende en verwaaide duitsche en brabantische studenten inclusief'*. Deze litanie van Winkler maakt wel duidelijk dat het hier vooral gaat om een manier van spreken die gebruikt werd door mensen die niet hoog stonden aangeschreven, gemengd met allerlei buitenlandse invloeden.

In zijn beschrijving van de verschillende Amsterdamse dialecten legt Winkler er de nadruk op dat hij geen algemene regels kan geven die op alle verschillende Amsterdamse tongvallen van toepassing zijn. De enige uitzondering die hij geeft is de Amsterdamse gewoonte – die hij overigens ook elders in Noord- en Zuid-Holland signaleert – om tussen twee klinkers een 'n' of een andere medeklinker te plaatsen om de uitspraak te vergemakkelijken. Een bekend rijmpje van Vondel – ook

een rasechte Amsterdammer – geeft hij als voorbeeld:

*Och Heer! wil mijn verlosse
Van deze deense nosse,
Nen brenge, na mijn wense,
Nin Holland bij de mense.*

Naast de vrij uitgebreide beschrijving van een groot aantal dialecten bevat het *Dialecticon* van Winkler in het algemeen voor elk dialect dat hij beschrijft een weergave van de gelijkenis van de verloren zoon in dat betreffende dialect. Zijn beschrijving van de Amsterdamse dialecten maakt al duidelijk dat hij niet voor alle Amsterdamse dialecten zo'n proeve kon geven. Hij volstaat met de gelijkenis van de verloren zoon in het Kalverstraats zoals hij die heeft opgetekend uit de mond van J. ter Gouw. Winklers weergave van wat hij zelf als een beschaafd Amsterdams dialect beschouwt wordt hier letterlijk afgedrukt in zijn eigen spelling. Het koppelteken verbindt de klanken die volgens Winkler in het Amsterdamse taalgebruik min of meer 'aan elkaar vast kleven'.

2.4 Een proeve van het Kalverstraats: De Verloren Zoon

D'r was-ereissies 'n man-en die hat twee zoons. D'ouste was 'n beste jonge, ma'r de kleinste was 'n platje.

Toe ze nou-w-allebei groot ware geworde, zei de jonkste teuge z'n vader: vader! uwe zou m'n 'n groot plesier doen-as-uwe mijn m'n errefporsie gaf. Goet-jonge! zei de vader, en hij gaf 'm zoveel-as 'm toekwam.

En toe pakte-n-i z'n boeltje bij mekaar-en nam-afsheit van z'n vader-en z'n heele femieljie-n-en maakte dat-i de poort-uit kwam. Hij reisde heel ver weg na'n vreemd land, waar-i Got nog goet mensch kende. Maar-omdat-i de gebraaie haan-uithing, kreeg-i heel gou 'n hele boel goeie vrinde, die 'm van de wal in de sloot hielepe. En zo verteerde dat wittebrooskeentje-n-al z'n lieve duitjes-op 'n heel onordenteleke manier.

Ma'r 't brak 'm leelik-op! Toen-i geen duit meer hat, ginge de goeie vrinde schoot-en lieten 'm zitte as 'n uil-in doosnoot. 'T was net 'n dure tijt-ook-en d'r kwam 'n-erge hongersnoot-in dat lant-en hij lee gebrek.

Toen ging-i huis-an huis vrage-n of ze-n-ook 'n knecht-of 'n jonkmaatje fan-noode hadde, ma'r niemand wou 'm hebbe-n-om-dat-i-j-er zoo pieterig-uitzag. Eindelijk kwam-i-j-'n varrekesboer teuge-n-en die zei: ga ma'r na buite-n-op me lant, tan kei-j-op me varrekes passe.

Ma'r-och, ma'r-och! wat hat-i 't da'r miserabelig! Te veul om te sterreve-n-en te weinig-om te leve. Hij kreeg niet-eens 'n botram-op z'n tijt. Hij soebatte-n-of-i niet 'n happi mee mocht-ete van 't voer dat de varrekes kreges, ma'r dat wou z'n baas niet-eensies hebbe.

Eenseres-op 'n ochtend zat-i z'n beste dage te overpeinze-n-en toe brak 'm z'n hart van de narigheid. Jonges-jonges! zaid-i, 't is toch-erreg met me! M'n vaders knechts krije-n-'r buik vol-en-ik-arreme stakkert! ik zit hier te rammele van de honger.

Weet-je wat! 'k stap-op-en 'k ga m'n vader weer-op zoeke-n-en-ik zel zegge: och, vadertje lief! och-ik hep gezondigt teuge-n-onze Lieve Heer-en teuge-n-uwee.

En-as-uwe me nou niet meer-as kint-in huis wil neme, laat 'k tan-asjeblijft ma'r-uwes kencht magge weze!

En foort sapte-n-i-j-op-en liet de varrekes de varrekes-en nam de reis-an-om na z'n vader te gaan. En toen-i-j-al dichte bij huis was gekomme, toe zag z'n vader 'm-al van verre; en d'ouwe man z'n hart sprong-op toen-i-'m zag-en-i liep na 'm toe-w-en viel 'm om z'n hals-en zoende-n-'m-asterantoe.

Toe zei de zoon: och vadertje lief! och-ik hep gezondigt teuge-n-onze lieve Heer en teuge-n-uwee; 'k bin nie meer waart uwes soon genoemt te worde.

Ma'r de vader zei: kom, m'n jonge!; laat 'k je ma'r gou-w-'n beetje-opknappe, want je ziet-'r veul te schooierig-uit. En toe riep-i-j-'n knecht-en zei: haal jij reis-as-te-wint m'n zondagse rok hier-en trek 'm die-j-an-en geef 'm-as 'n fatsoendelik mans kind 'n ring-an z'n vinger; -en ja, schoene mot-i-j-ook-an hebbe! zeg! breng me beste nuwe ma'r mee-j-en doe 'm die-j-an z'n voete.

En teuge-n 'n andere knecht zeid-i: breng 't gemeste kallef-n slacht jelui dat.

'T is vetpot van daag; want me zoon was zo goet-as-doot voor me-n-en-i-j-is weer levendig geworde; hij was verlore-n-en 'k heb 'm weerom gevonde! En toe begon de pret.

En d'ouste zoon wiste-'r nog niks niemendal van, want hij was net niet 'thuis. Ma'r toen-i na huis kwam, hoorde-n-i dat-'r braaf gezonge-n-en gedanst wier-en dat-te viool ging.

En hij riep-een van de knechts-en zei: zeg-eris-even! wat-is dáár-an 't hantje? houwe ze kerremis?

En de knecht zei: wel, nou kom-an! weet uwe dat nog niet? Wel! uwes broer is weerom gekomme-n-uwes vader heit-et gemeste kallef geslacht-en-ons-allemaal-'n vrooleke dag gegeve!

Ma'r toe wier die-j-ouste zoon nijdig-in z'n hart; hij wou niet naar binne gaan. Toe kwam z'n vader na buite-n-zei: och toe kom nou ma'r! Wees jij nou geen spulbreker!

Ma'r de zoon zei teuge z'n vader: hoor 'reis, vader! 'k heb nou-w-al zoo veul jare trou bij-j-uwee gewerrekt-en-alles gedaan wat-uwe me gehiete heit, ma'r 'k heb nog d' eerste keer te goet-tat-uwe mijn-eensies 'n geitebokki geve zel-om 'n vrindemaaltje met m'n kennisse te houwe.

Ma'r nou dat lievertje weer 't huis gekomme-n-is, die 'r met z'n pierewaaiers-alles hed deurgelapt, nou heit-uwe wel 't gemeste kallef geslacht!

Kind! zei de vader toe, heb-je-'n-'t niet-alle dage vol-op bij me gehat? En is niet-alles wat-ik heb voor jou?

Ma'r nou mot je vroolik-en blij weze, want je broer was doot-en-i-j-is weer levendig geworde; hij was verlore-n-en-i-j-is weer gevonde.

III Het hedendaagse Amsterdams

1.0 Buurtgebonden dialecten

Op grond van de ontwikkeling van de taal in Amsterdam zoals die in het vorige hoofdstuk is beschreven valt te verwachten dat ook in de hedendaagse Amsterdamse volkstaal tenminste nog een paar dialecten te onderscheiden zijn die enigermate van elkaar verschillen. Veel mensen die menen iets te weten van Amsterdam bevestigen dan ook volmondig het voortbestaan van verschillende Amsterdamse dialecten tot op de dag van vandaag. De stelling dat bijvoorbeeld het Jordaans nog duidelijk verschilt van het dialect van andere Amsterdamse buurten kan men door allerlei Amsterdammers nog vurig horen verdedigen en steeds weer beweren zulke mensen bij hoog en bij laag dat ze een Jordaner kunnen herkennen aan de typisch Jordaanse manier van spreken.

Jammer genoeg blijft het meestal bij dergelijke algemene uitspraken. Het is bijna onmogelijk om er achter te komen waar die typisch Jordaanse manier van spreken dan wel uit bestaat en waarin het verschil zit met de dialecten van andere buurten. Dat onvermogen is de hedendaagse Amsterdammers nauwelijks aan te rekenen, want ook een geleerd taalkundige als Winkler was meer dan honderd jaar geleden nauwelijks in staat de verschillende Amsterdamse dialecten duidelijk van elkaar te onderscheiden, hoewel de verschillen toen nog veel beter te herkennen geweest moeten zijn dan nu. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat Amsterdammers van tegenwoordig absoluut niet in staat zijn de precieze verschillen tussen Amsterdamse dialecten onder woorden te brengen.

Als het er om gaat uitsluitsel te geven over het voortbestaan van verschillende dialecten in het Amsterdams biedt ook de meer recente taalkundige vakliteratuur weinig uitkomst. Daarom is het doen van nieuw wetenschappelijk onderzoek de enige manier gebleken om over

deze kwestie uitsluitel te krijgen.

Een onderzoek naar de taal van Amsterdammers – door de auteur van dit boek – aan de hand van Amsterdamse bandopnamen uit 1976 heeft uitgewezen dat het bestaan van buurtgebonden dialecten in Amsterdam niet meer overtuigend kan worden aangetoond. Het betrof in dit geval gesprekken met veertig geboren en getogen Amsterdammers, die hun leven lang in het bevolkingsregister van de stad ingeschreven zijn geweest. Van deze mensen was bekend uit welke buurt ze afkomstig waren en vaak waren deze gegevens ook over hun ouders bekend. Hun taal is onder meer onderzocht op het gebruik van allerlei specifiek Amsterdamse kenmerken, waarbij er duidelijke verschillen tussen de sprekers werden gesignaleerd. Deze verschillen konden echter niet teruggevoerd worden op afkomst uit een bepaalde buurt, omdat buurtgenoten onderling te weinig overeenkomsten vertoonden in hun taalgebruik.

Het vervagen van buurtgebonden taalverschillen in Amsterdam is natuurlijk te verklaren, vooral aan de hand van de ontwikkeling die de stad na de Tweede Wereldoorlog heeft doorgemaakt. Voor de oorlog was er nog sprake van een woningoverschot in de stad. Huisbazen boden aan een woning gratis te behangen en nog een maand huur toe te geven als de huurder maar zo vriendelijk wilde zijn het huurcontract te tekenen. Na de oorlog is deze situatie onherkenbaar veranderd en ontstond de enorme woningnood die nog steeds niet helemaal is opgelost. Huurders werden door de distributie van woningen min of meer verplicht hun vrije buurtkeus op te geven als ze tenminste zo snel mogelijk een passende woning wilden betrekken.

De bevolking van Amsterdam was trouwens in de twintigste eeuw toch al veel mobieler geworden dan vroeger het geval was. Het was niet meer vanzelfsprekend dat iemand zijn hele leven in één en dezelfde buurt sleet en de steeds groeiende contacten tussen verschillende buurten – elk misschien oorspronkelijk met hun eigen manier van spreken – hadden natuurlijk tot gevolg dat de taalverschillen binnen de stad steeds verder afsleten.

Toch is Amsterdams als dialect duidelijk herkenbaar gebleven, al is

het alleen maar door de typische kleuring die het dialect aan het Standaardnederlands geeft. Het dialect geniet zelfs een zekere status in het amusement, tenminste te oordelen naar de populariteit van artiesten als André Hazes, Adèle Bloemendaal, Leen Jongewaard, of Piet Römer in hun 'Jordaanse' rollen. Carry Tefsens populariteit als de onvervalste Amsterdamse huishoudelijke hulp in 'Zeg eens AAA' of Martine Bijls creatie van twee ruziënde Amsterdamse volksvrouwen is ook zeker voor een deel terug te voeren op een effectief gebruik van het Amsterdamse dialect als komische factor.

2.0 Onderzoek naar de taal van Amsterdammers

De herkenbaarheid van het Amsterdams voor zoveel Nederlanders en het onvermogen, zelfs van Amsterdammers, om uit te leggen wat nu karakteristiek is voor het dialect van de hoofdstad maakte het interessant om uit te zoeken waar die 'Amsterdamsigheid' nu precies op berust. Het is in ieder geval wel duidelijk dat het dialect van Amsterdam op allerlei manieren verschilt van andere dialecten en natuurlijk ook van het Standaardnederlands. De manieren waarop het Amsterdams verschilt van andere taalvarianten was het onderwerp van het onderzoek naar de taal van Amsterdammers, dat hier wordt beschreven.

In Hoofdstuk I is besproken dat, onder ideale omstandigheden, taalkundig onderzoek zou moeten worden uitgevoerd aan de hand van bandopnamen van het spontane taalgebruik van nietsvermoedende sprekers. Ook een onderzoek naar het Amsterdams had natuurlijk onder dergelijke ideale omstandigheden behoren plaats te vinden. In Amsterdam bleken echter de omstandigheden al evenmin ideaal als bij andere taalkundige onderzoekingen, want Amsterdammers verschillen nu eenmaal in weinig opzichten van andere mensen en laten zich niet gemakkelijk ongemerkt op de band opnemen. Bovendien was het voor het onderzoek noodzakelijk dat de sprekers willekeurig gekozen waren uit de stadsbevolking, zodat een representatief beeld kon worden gegeven van de taal zoals die in heel Amsterdam wordt gesproken door

mensen van verschillende rangen en standen, verschillende leeftijden, en in verschillende spreesituaties.

Een onderzoeker kan natuurlijk niet zomaar, gewapend met een grote bandrecorder, bij wildvreemde mensen binnen komen stappen. Daarom is er een steekproef uit het bevolkingsregister getrokken die representatief is voor de bevolking van Amsterdam. Voordat het onderzoek kon beginnen moest aan de sprekers om hun medewerking worden gevraagd en vooraf moesten ze een vragenlijst invullen om aan te geven of ze tot de juiste leeftijdsgroepen behoorden en tot een van de twee opleidings- en beroepsniveaus die geselecteerd waren voor het onderzoek. Pas daarna konden de bandopnamen worden gemaakt.

2.1 Het onderzochte materiaal

Het onderzoek naar het Amsterdams werd uitgevoerd aan de hand van 246 bandopnamen, van in totaal 123 sprekers die allen geboren en getogen waren in de hoofdstad. De sprekers waren onderverdeeld in twee leeftijdsgroepen (20-25 en 50-55 jaar), en twee maatschappelijke niveaus (hoog en laag), op grond van hun opleiding en hun beroep. Bij iedere spreker is er een opname gemaakt van een formele spreesituatie en van een informeel gesprek met een goede vriend of vriendin.

Door het materiaal op deze manier in te delen kon het gebruik van Amsterdams door verschillende leeftijdsgroepen, door verschillende maatschappelijke groeperingen, en door mannen en vrouwen met elkaar worden vergeleken. De formele en informele opnamen maakten het ook mogelijk verschillen te signaleren tussen Amsterdams taalgebruik in formele en in minder formele situaties.

Voor de vergelijking van deze verschillende groepen werd niet al het bandmateriaal gebruikt, omdat het veel te omvangrijk was. Tachtig van de 246 opnamen - eerlijk verdeeld over de verschillende groepen sprekers - werden geselecteerd voor een exacte, kwantitatieve vergelijking van bepaalde verschijnselen. De rest van de banden werd gebruikt om een algemeen inzicht te krijgen in wat nu precies het

hedendaagse Amsterdams uitmaakt. Verder werd gebruik gemaakt van allerlei observaties van Amsterdammers in natuurlijke spreeksituaties, zoals op de markt, in winkels, of in cafés, terwijl de piratenuitzendingen op de Amsterdamse kabeltelevisie ook een belangrijke bron van onvervalst Amsterdams taalgebruik vormden.

2.2 De onderzoeksvragen

Sprekers kunnen via de taal op verschillende manieren uitdrukken wat ze willen zeggen, en om die verschillende manieren van uitdrukken gemakkelijker te kunnen beschrijven hebben taalkundigen het verschijnsel taal grofweg ingedeeld in vier categorieën, die ze taalniveaus noemen. Deze categorieën zijn de zinsbouw, de vormleer, de klankleer, en de woordenschat van de taal.

Op al deze vier niveaus kunnen talen, dialecten, en sociolecten van elkaar verschillen en om zulke verschillen systematisch te kunnen blootleggen is de onderverdeling van de taal in taalniveaus bedacht. Het beschrijven en indelen van taalverschijnselen wordt op die manier eenvoudiger gemaakt, al blijkt het dan nog lang niet altijd mogelijk te zijn om een bepaald taalverschijnsel met zekerheid in één van de vier categorieën in te delen. Vaak kunnen verschijnselen tot meer dan één niveau behoren, of is het onduidelijk tot welk niveau een bepaald verschijnsel moet worden gerekend. Toch vormen de vier taalniveaus ook een handig aanknopingspunt voor een beschrijving van het Amsterdams en daarom is er ook in dit boek gebruik van gemaakt.

Het onderzoek van het taalgebruik van Amsterdammers was in eerste instantie bedoeld om een beschrijving te geven van het hedendaagse Amsterdams. Dat wil zeggen dat de vraag moest worden beantwoord op welke taalniveaus het Amsterdams verschilt van andere dialecten en van het Standaardnederlands. Daarvoor moest dus worden gezocht naar verschijnselen op alle taalniveaus die typisch zijn voor het Amsterdams. Verder leken ook de vragen welke maatschappelijke groepen het dialect spreken en of de spreeksituatie iets uitmaakt bij het gebruik van het

dialect interessant om te onderzoeken. Bovendien is nagegaan of er in het gebruik van het Amsterdams verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen en tussen ouderen en jongeren.

Natuurlijk gaat een taalkundig onderzoeker nooit zomaar in het wilde weg aan de slag door het lukraak stellen van een paar onderzoeksvragen. De vragen die bij het doen van onderzoek worden gesteld hebben altijd de vorm van hypothesen waarvan de onderzoeker hoopt dat ze door de onderzoeksresultaten zullen worden bevestigd. Ook in het geval van het Amsterdamse dialectonderzoek waren er hypothesen opgesteld over wat de onderzoeker verwachtte aan te treffen.

Het eerste gedeelte van het onderzoek was, zoals gezegd, beschrijvend van aard. De hypothese die eraan ten grondslag lag was de notie dat het Amsterdams in vergelijking met de standaardtaal dialectverschillen zou vertonen op alle taalniveaus. Op basis van deze hypothese is een zo goed mogelijke beschrijving gemaakt van het dialect van de hoofdstad, zodat de hypothese zou kunnen worden gefalsifieerd – wat in vaktermen zoveel wil zeggen als onjuist verklaren – of bevestigd. De resultaten van deze beschrijving van het Amsterdams komen hierna uitgebreider aan de orde.

3.0 Beschrijving van het Amsterdams

Het dialect van Amsterdam verschilt kennelijk, zowel in de oren van hoorders als van sprekers, duidelijk op allerlei manieren van andere dialecten en van het Standaardnederlands. Desondanks is er door de jaren heen betrekkelijk weinig betrouwbaar materiaal beschikbaar gekomen over de typisch Amsterdamse taalverschijnselen en de precieze aard van die karakteristieke verschillen. De beschrijving van de manieren waarop het Amsterdams verschilt van andere taalvarianten vormde daarom niet voor niets een belangrijk onderdeel van het onderzoek naar de taal van Amsterdam.

De hypothese die aan dit beschrijvende deel van het onderzoek ten grondslag lag was, zoals gezegd, de gedachte dat het hedendaagse

Amsterdams zou verschillen van de Standaardtaal op alle taalniveaus. De verwachting bestond dus dat zich zowel in de Amsterdamse woordenschat, als in de zinsbouw, de vormleer en de klankleer van het hoofdstedelijke dialect verschijnselen zouden voordoen die anders zijn dan in het Standaardnederlands. Om die verschillen systematisch te kunnen onderzoeken is de ongeveer 250 uur bandmateriaal van alle opgenomen sprekers systematisch geanalyseerd op afwijkende verschijnselen op alle vier de taalniveaus. Het belangrijkste resultaat van dit onderdeel van het onderzoek is de conclusie dat in 1976 in ieder geval het Amsterdams van een doorsnee van de bevolking in feite hoofdzakelijk nog op klankniveau verschilt van de Standaardtaal.

3.1 De woordenschat

Zonder twijfel bestond er vroeger een groot aantal typisch Amsterdamse woorden en uitdrukkingen, tenminste te oordelen naar allerlei geschreven bronnen waarin de typische manier van spreken in Amsterdam wordt beschreven. In het volgende hoofdstuk wordt op dit historische materiaal wat nader ingegaan en wordt een beeld gegeven van die typisch Amsterdamse woordenschat waar men zo vaak over hoort spreken. In de gesproken taal van Amsterdammers van nu bleken er echter op grond van dit onderzoek nauwelijks typische woorden en uitdrukkingen te vinden te zijn. Dit staat in schrille tegenstelling met de verwachtingen die gewekt worden door de vaak gehoorde stereotypen over hoe apart en pittoresk de Amsterdammers altijd spreken.

De verschillen in woordenschat tussen Amsterdams en Standaardnederlands waren in het afgeluisterde bandmateriaal uiterst zeldzaam. Typische woorden die werden aangetroffen waren termen als *heitje*, *geeltje*, *mesjogge* of *goser*. Deze woorden komen inderdaad oorspronkelijk uit de spreektaal van Amsterdam maar ze worden tegenwoordig praktisch in heel Nederland begrepen. In ieder geval komen deze woorden dus in een veel groter gebied voor dan alleen in Amsterdam en misschien kan men wel spreken van een soort 'Algemeen Nonstandaard

Nederlands', waarin allerlei termen verzeild zijn geraakt van wat men vroeger met 'Bargoens' placht aan te duiden.

Andere typisch Amsterdamse wendingen zijn misschien woorden als *verleden*, voor 'onlangs', *andere week*, voor 'volgende week', *in de winterdag* voor 's winters, *een dinsdag*, voor 'aanstaande dinsdag', of *enkelt* en *dubbelt* voor 'enkel' en 'dubbel'.

3.2. De zinsbouw

De stelling dat het Amsterdams een zinsbouw heeft die vaak afwijkt van die in het Standaardnederlands kan op grond van de geanalyseerde bandopnamen ook niet staande gehouden worden. Taalkundig onderzoek heeft trouwens geleerd dat in het algemeen verschillen in de manier waarop zinnen worden geconstrueerd moeilijker te achterhalen zijn dan andere taalverschijnselen. In gesproken taal is de zinsbouw om te beginnen minder gevarieerd dan in geschreven taal en bovendien zijn zinsbouwverschijnselen in het algemeen dunner gezaaid dan andere taalverschijnselen.

Voorbeelden van wat als typisch Amsterdamse zinsbouw bestempeld zou kunnen worden komen maar zeer mondjesmaat in de opnamen voor. Misschien zouden vormen als *iedereen kan dat niet betalen* in de betekenis van 'niet iedereen kan dat betalen', of *hij draagt nooit geen jas* voor 'hij draagt nooit een jas', of *hij gaat naar de ijsbaan voor te schaatsen* voor 'hij gaat naar de ijsbaan om te schaatsen' als zinsbouwverschillen kunnen worden bestempeld. Ook voor deze vormen is het echter moeilijk vast te stellen of ze nu typisch zijn voor Amsterdam of een breder randstedelijk bereik hebben.

3.3 De vormleer

Verschillen in de manier waarop woorden gevormd worden in het Amsterdams en in het Standaardnederlands blijven ook beperkt tot een

klein aantal betrekkelijk bekende voorbeelden. Ze betreffen voornamelijk de manier waarop werkwoorden worden vervoegd, zoals het werkwoord *hebben* met de vormen *ik heb/ jij heb/ hij heb; zijn* met een vorm als *wij zijne; gaan* met een vervoeging als *ik gaan/ wij gaane; doen* met de vormen *ik doen/ wij doene; of zeggen* met de verleden tijd *ik/jij/hij zee/ wij/jullie/zij zeeën*.

Voor een aantal voornaamwoorden wordt in het Amsterdams soms ook een andere vorm gebruikt, zoals bijvoorbeeld *mijn* in plaats van *mij*, of *hunnie* inplaats van *zij*, terwijl het betrekkelijk voornaamwoord *wie* in Amsterdam vaak niet alleen gebruikt wordt om naar personen te verwijzen maar ook naar zaken. Een rasechte Amsterdammer als Johan Crujff heeft het bijvoorbeeld op de televisie weleens gehad over 'de dingen *wie we als voetballer allemaal moeten kunnen*'.

3.4 De klankleer

Uit het beschrijvende deel van het onderzoek is duidelijk gebleken dat de klankverschillen tussen het Amsterdams en het Standaardnederlands het meest typisch zijn voor het dialect. Bovendien wordt dit typisch Amsterdamse karakter bepaald door een betrekkelijk klein aantal klankverschijnselen. Op basis van een nauwkeurige analyse van het bandmateriaal, de beschikbare literatuur en observaties van natuurlijk taalgebruik is vervolgens een inventaris opgesteld van de Amsterdamse klankverschijnselen. Het gaat in deze inventaris om ongeveer dertig verschijnselen die als typisch voor het dialect kunnen worden beschouwd.

Natuurlijk komt geen enkele van de karakteristieke Amsterdamse klanken zonder uitzondering altijd voor in het taalgebruik van Amsterdammers. Het gebruik van Amsterdamse klanken is variabel, zoals al eerder werd gezegd, en het wordt beïnvloed door allerlei taalgebonden en niet-taalgebonden factoren. Om maar een voorbeeld te noemen van situaties die het gebruik van Amsterdams kunnen bepalen: als jongens onder elkaar stoer willen doen zullen ze sneller plat Amsterdams

uitgesproken klanken gebruiken dan als een van hen een keurige indruk moet maken bij een sollicitatiegesprek.

3.5 De medeklinkers

Wat de *medeklinkers* betreft is er een aantal specifiek Amsterdamse klankverschijnselen te noemen. Bijvoorbeeld het stemloos, dus zonder meetrillen van de stembanden, uitspreken van de *v* en de *z* die dan gaan klinken als een *f* of een *s*. Dit verschijnsel komt ook in andere plaatsen in de randstad voor, maar het wordt nog steeds gezien als typisch Amsterdams, getuige de stereotype weergave van het dialect in zinnnetjes als: *Ik heb de son in de see sien sinke*.

Een andere Amsterdamse klank is het samentrekken van de *n* voor een *t* of een *s* met de erop volgende klinker, zoals in de woorden 'kant' of 'kans'. Echte Amsterdammers maken van deze *a* een neuzelig klinkende klinker, inplaats van de heldere Standaardnederlandse.

De *l* wordt in Amsterdam vaak heel 'dik' uitgesproken, terwijl de Standaardnederlandse *l* juist heel dun klinkt. De Amsterdamse *r* wordt uitgesproken met de tongpunt, niet achter in de keel. Deze uitspraak is typisch een kenmerk dat in imitaties van Amsterdams onmiddellijk naar voren komt, al heeft onderzoek uitgewezen dat ook acteurs zich er meestal niet van bewust zijn dat ze de *r* op een speciale manier uitspreken voor Amsterdamse rollen.

De *n*, de *t* en de *s* aan het eind van een woord of lettergreep worden zeer kort en afgebeten uitgesproken, waarbij niet alleen de tongpunt het verhemelte raakt, maar een veel groter gedeelte van de tong. In een woord als 'pas' krijgt de *s* dan haast het karakter van een *sj*. De uitspraak van deze medeklinkers beïnvloedt vaak ook de klinker die eraan voorafgaat. Aan het begin van een woord treedt bij de *s* in Amsterdam hetzelfde verschijnsel op. Deze klank wordt dan bijna een echte *sj*, zodat de Amsterdamse uitspraak van 'soep' bijna gaat klinken als *sjoep*.

3.6 De korte klinkers

De korte *a* en *e*, zoals bijvoorbeeld in de woorden 'pan' en 'pen', lijken in het Amsterdams vaak meer op een *e* of een *i*, zodat het woord 'pen' gaat klinken als *pin* en het woord 'pan' als *pen*. Voor een deel ontstaat deze klankverandering ook onder invloed van de volgende medeklinker, vooral als het een *n*, een *s*, of een *t* betreft.

Aan het einde van woorden worden de korte klinkers *a*, *e*, *i*, en *u*, als ze vòòr een *nt*, *nd*, of *ns* staan vaak genasaleerd, oftewel door de neus uitgesproken, bijvoorbeeld in woorden als 'kant', 'mens', 'kunst' of 'kind'.

3.7 De lange klinkers

De lange klinker *a* wordt in Amsterdam vaak meer als een *o* uitgesproken, bijvoorbeeld in woorden als 'kaas' of 'baas', die dan eerder klinken als *boas* of *koas*. Deze *a*-klank komt in veel Nederlandse dialecten voor en wordt vaak gebruikt om 'boers' klinkende taal te suggereren en belachelijk te maken. Ook in Amsterdam is hij onderdeel van de stereotype weergave van het dialect.

Een andere manier waarop de lange *a* in Amsterdam wordt uitgesproken is door de neus, zo ongeveer als een Franse nasale *a*-klank. In het kwantitatieve onderdeel van dit onderzoek heeft de analyse van het gebruik van deze klank door Amsterdammers interessante resultaten opgeleverd. Op dit deel van het onderzoek wordt verderop in dit hoofdstuk (4.0) nog uitgebreider ingegaan.

De lange klinkers *e*, *o*, en *eu* worden in Amsterdam vaak als tweeklank uitgesproken. Dat leidt ertoe dat een woord als 'beet' gaat klinken als *beit*, 'poot' als *pout* en 'keus' als *kuis*.

De van natura al lange klinkers *ie* en *u*, in woorden als 'zien' of 'hier', 'minuut' of 'buur', worden in het Amsterdams vaak nog extra verlengd, terwijl bovendien soms na deze klanken een bijna 'stomme' *e* wordt ingevoegd. Het woord 'zien' klinkt dan zo ongeveer als *ziejen* en 'buur' klinkt als *buujer*.

3.8 De tweeklanken

Standaardnederlandse tweeklanken verliezen in het Amsterdams vaak hun karakter van tweeklank. De klank *ui* wordt dan als lange *a* uitgesproken, of als een *eu*-achtige *uh*, zodat een woord als 'puin' meer gaat klinken als *paan* of als *puhn*. De klank *ij* gaat door deze verandering eerder klinken als *è* of als lange *a*, wat ertoe leidt dat een woord als 'pijn' in Amsterdam vaak klinkt als *pèn* of *paan*.

3.9 De klanken die kwantitatief zijn onderzocht

Op grond van de beschrijving van het Amsterdams is later een aantal typische klankverschijnselen gekozen voor het kwantitatieve gedeelte van het onderzoek. De basis voor die keus was in de eerste plaats de frequentie: de klank moest in een stuk bandopname van ongeveer vijf minuten minstens dertig keer voorkomen. Verder zijn klanken gekozen waarvan bekend was of ze al of niet als plat werden beschouwd door een groep geteste Amsterdammers. De uiteindelijke keus van de klankverschijnselen voor het kwantitatieve onderzoek was als volgt:

de lange *a* als in 'kaas'

de lange *e* als in 'kees'

de klank *l* als in 'laden' of 'balen'

de klank *r* als in 'raden', 'beren', of 'kraken'

de klank *s* aan het woord- of lettergreepbegin als in 'soep' of 'persoon'

Voor het kwantitatieve onderdeel waren vier hypothesen opgesteld die betrekking hadden op de relatie tussen hoe vaak een aantal specifieke klanken voorkwamen en bepaalde niet-talige verschijnselen, zoals leeftijd, maatschappelijk niveau, spreek situatie, en sekse.

De eerste van deze vier hypothesen gebaseerd op de notie dat het dialect in Amsterdam aan het verdwijnen is, was het vermoeden dat

IK FOEL ME SAU
FERDOMD ALLEE-HEEN!

jongere sprekers minder dialectvormen zouden gebruiken dan oudere. De tweede hypothese, gebaseerd op de resultaten van ander onderzoek naar stadsdialecten, was de verwachting dat het gebruik van dialect groter zou zijn bij sprekers met een lage maatschappelijke positie dan bij sprekers die hoog op de maatschappelijke ladder staan. De derde hypothese, die ook werd gesteund door eerdere onderzoeksresultaten, was het idee dat sprekers in een informele spreek situatie meer dialectvormen zouden gebruiken dan in een formele situatie. De laatste hypothese voor het kwantitatieve onderzoek, die ook werd ondersteund door ander onderzoek op dit gebied, was de verwachting dat mannen in het algemeen meer dialectvormen zouden gebruiken dan vrouwen.

4.0 De kwantitatieve onderzoeksresultaten

Om te kunnen beslissen of de vier hypothesen uit het kwantitatieve onderzoek al dan niet worden bevestigd door de resultaten moesten ze worden onderworpen aan een aantal statistische tests. Deze tests vereisen nogal wat rekenwerk en worden meestal uitgevoerd op een computer, via ingewikkelde formules die kunnen worden losgelaten op de uitkomsten van allerlei tellingen. In dit geval betrof het tellingen van het aantal keren dat de geselecteerde klankverschijnselen bij de veertig verschillende sprekers voorkwamen.

Het zou te ver voeren en te veel technische informatie vergen om de precieze gang van zaken bij zulke statistische bewerkingen hier uiteen te zetten. In ieder geval is het mogelijk om via dergelijke berekeningen vast te stellen of het door onderzoek verkregen resultaat de werkelijke situatie weergeeft of toegeschreven moet worden aan toeval. Als de toevalsfactor redelijkerwijs kan worden uitgesloten mag een onderzoeker aannemen dat de onderzoeksresultaten betrouwbaar zijn en dat ze kunnen worden gebruikt om hypothesen te bevestigen of te falsifiëren.

Op grond van de statistische bewerkingen bleek het niet mogelijk de onderzoeksvraag betreffende leeftijd te bevestigen. De hypothese dat

sprekers van hogere leeftijd meer Amsterdams zouden gebruiken is dus op geen enkele manier aannemelijk te maken. Integendeel, de resultaten wezen eerder in de richting van een groter dialectgebruik onder jongere sprekers, wat ook overeenkomt met de resultaten van het onderzoek naar dialect in andere steden. In ieder geval blijkt hieruit heel duidelijk dat het Amsterdams misschien wel veranderd is in de loop der jaren, maar dat het zeker niet op zijn retour is.

De hypothese betreffende de spreesituatie kon ook niet overtuigend worden bevestigd op grond van de kwantitatieve onderzoeksresultaten. In Amsterdam lijkt het er op dat de spreesituatie niet veel invloed uitoefent op het gebruik van dialect. Veel mensen zullen geen statistische tests nodig hebben om vast te stellen dat de spreesituatie in Amsterdam misschien minder invloed uitoefent op het taalgebruik dan in andere steden. Intuïtief zullen zij uit eigen ervaring kunnen bevestigen dat Amsterdammers zich niet gauw door een formele situatie laten intimideren en zich niet snel geroept voelen om hun dialect te onderdrukken. Toch zijn intuïties in een onderzoek niet voldoende en is het nodig om dergelijke intuïtieve vermoedens wetenschappelijk te onderbouwen.

De verwachting dat vrouwen, ongeacht hun leeftijd of de spreesituatie, minder dialectvormen zouden gebruiken dan mannen is wél door de onderzoeksresultaten bevestigd. Een verschil in het taalgedrag tussen mannen en vrouwen is ook in een aantal andere steden aangetroffen, waar de mannen dan meestal veel platter spraken dan de vrouwen. Dit was vooral het geval als het betreffende dialect door de sprekers zelf niet erg gewaardeerd werd.

Het meest opmerkelijke verschil tussen Amsterdamse mannen en vrouwen dat met behulp van het kwantitatieve onderzoek boven water is gekomen is het gebruik van de twee verschillende soorten lange *a*. In het voorgaande is uiteengezet dat er in Amsterdam in ieder geval twee uitspraken van de lange *a* worden gebruikt: de o-achtige uitspraak en de uitspraak door de neus. Uit de kwantitatieve resultaten blijkt nu dat de o-achtige klank voornamelijk wordt gebruikt door mannen en vrijwel niet door vrouwen, terwijl dat voor de neusklank net omgekeerd is.

Een onderzoek naar de waardering van deze twee klankverschijnselen door Amsterdammers heeft uitgewezen dat de o-achtige klank als erg plat wordt beschouwd, en dus laag wordt gewaardeerd. Het is bovendien duidelijk dat de 'mannenvariant' door sprekers zelf ook als plat wordt ervaren. De neusklank, daarentegen, herkennen de meeste Amsterdammers zelf niet eens als Amsterdams en ze hechten aan deze uitspraak zeker geen negatieve waarde. Hieruit blijkt duidelijk dat in Amsterdamse oren deze klank de klank van de Standaardnederlandse *a* behoorlijk benadert. Vrouwen proberen dus kennelijk hun gebruik van een platte uitspraak zoveel mogelijk te beperken en de door de neus uitgesproken *a*-klank moet dus als een halfgeslaagde benadering van de standaarduitspraak worden beschouwd.

Dat plat Amsterdams in het algemeen niet al te hoog scoort als het gaat om waardering van het dialect door de sprekers zelf is aangetoond in een onderzoek door Brouwer en Schenk-van Witsen uit 1983, waarin werd gekeken naar de waardering van mannen en vrouwen voor het Amsterdamse dialect. Bovendien werd aangetoond dat Amsterdammers verschillen in taalgedrag tussen mannen en vrouwen volstrekt normaal vinden, terwijl ongeveer twintig procent van de ondervraagden het erover eens was dat Amsterdams minder fraai klinkt uit de mond van vrouwen.

Het verschijnsel dat vrouwen vaak minder plat spreken dan mannen is door een groot aantal onderzoekers verklaard aan de hand van de rol die vrouwen in onze maatschappij traditioneel vervullen. Vrouwen konden, in ieder geval tot voor kort, hun maatschappelijke status alleen ontlenen aan de positie van hun vader of hun echtgenoot. Daarom hadden ze, meer dan hun mannelijke tegenhangers, de taal nodig om aan buitenstaanders hun maatschappelijke positie kenbaar te maken.

Vrouwen hebben bovendien van oudsher de taak om kinderen op te voeden tot respectabele medeburgers. Deze taak houdt ook in dat zij aan kinderen de normen voor fatsoenlijk taalgebruik moeten bijbrengen, waarbij opvalt dat een zekere stoerheid voor jongens en mannen gewaardeerd wordt terwijl een dergelijk gedrag voor meisjes en vrouwen uit den boze is. Dialectgebruik wordt vaak vereenzelvigd met

stoerheid en het is daarom niet zo verwonderlijk dat mannen sneller geneigd zijn dialectvormen te gebruiken. Naast de openlijk beleden norm dat Standaardtaal netter en fatsoenlijker is, bestaat er ook een verborgen norm dat plat praten stoerder en flinker is. Die verborgen norm staat Amsterdamse mannen gemakkelijker toe platte taalverschijnselen te gebruiken dan vrouwen.

De stoere sfeer die om dialectgebruik heen hangt kan trouwens ook een verklaring zijn voor het feit dat jongeren meer neigen naar het gebruik van dialect dan ouderen, die vaak minder behoefte hebben zich door stoer gedrag te onderscheiden.

De hypothese dat de maatschappelijke status van een spreker van invloed is op het voorkomen van dialectverschijnselen werd ook overtuigend door de onderzoeksresultaten bevestigd. Gezien de relatief lage waardering die het Amsterdams ook bij de sprekers van het dialect geniet is dit resultaat niet zo heel erg verrassend. In Hoofdstuk I is al uiteengezet hoe het maatschappelijk prestige van bepaalde taalverschijnselen het gebruik ervan beïnvloedt, vooral bij mensen die zelf streven naar een hoge maatschappelijke status. Plat spreken en verkeren in kringen met veel prestige zijn twee verschijnselen die elkaar kennelijk voor de voeten lopen, dat wordt ook aangetoond door de resultaten van dit onderzoek.

IV De herkomst van die 'typische' Amsterdamse woordenschat

1.0 Het verdwijnen van Amsterdamse woorden

Amsterdam heeft vroeger zeker een volkstaal gehad met typisch lokaal getinte woorden, maar onder invloed van allerlei veranderingen in de stad is die rijkdom aan specifiek Amsterdamse uitdrukkingen blijkbaar grotendeels verdwenen. In ieder geval heeft het onderzoek van de gesproken taal van 123 Amsterdammers geen grote oogst aan echt Amsterdamse woorden opgeleverd. Omdat er geen bandmateriaal bestaat van hoe de gewone mensen vroeger met elkaar spraken, blijft het natuurlijk gissen naar de precieze woordenschat van vooroorlogs Amsterdam. Toch is het wel mogelijk iets over het karakter ervan te zeggen op grond van schriftelijk materiaal.

Een aantal schriftelijke bronnen voor typisch Amsterdamse woorden en uitdrukkingen is bewaard gebleven, bijvoorbeeld in oude beschrijvingen of karakterisering van allerlei Amsterdamse bevolkingsgroepen. Dit soort beschrijvingen komen voor in min of meer wetenschappelijk getinte publikaties, maar ook in theaterstukken of romans. Belangrijke voorbeelden uit de vooroorlogse periode zijn de verhalen van Justus van Maurik, de romans van Israël Querido en de beschrijving van het Amsterdams-Jiddisch door Henri Polak. Vlak ná de oorlog werd een verzameling 'grepen uit de Amsterdamse volkstaal' gepubliceerd door Jo Daan, waarbij ze zich voor een deel op schriftelijk vooroorlogs materiaal baseerde.

Misschien was een aantal van de typische woorden en uitdrukkingen die in oudere bronnen voorkomen in feite ook toen al haast verdwenen en bestonden ze alleen nog in de romantische herinneringen van de schrijvers die ze voor de gelegenheid nog eens uit de motteballen hebben gehaald. We zullen het nooit zeker weten, maar in ieder geval hebben de belangrijke sociale omwentelingen in de stad na de Tweede Wereldoorlog

heel veel bijgedragen tot het vrijwel uitwissen van de restanten van de vooroorlogse Amsterdamse volkswoordenschat.

Al eerder is de naoorlogse woningnood in Amsterdam genoemd als oorzaak van de grotere mobiliteit onder de Amsterdamse bevolking, waardoor het typische buurtkarakter van vele oude stadswijken in Amsterdam werd aangetast. Met het verdwijnen van het buurtkarakter verdween dan vaak ook de volkstaal. Mensen verhuisden naar de nieuwe tuinsteden en hun nieuwe burens waren meestal niet afkomstig uit dezelfde wijk als zij. Wat men nog gebruikte aan typisch lokale taal kon dan alleen maar de communicatie bemoeilijken, en dat was geen aanmoediging om al die 'grappige' of 'pittoreske' details uit het dialect te behouden.

Een andere oorzaak voor het verlies van de typisch lokale Amsterdamse woordenschat is het vrijwel verdwijnen van een belangrijke bevolkingsgroep uit Amsterdam, namelijk de joden. De joden vormden voor de oorlog een belangrijk bestanddeel van het Amsterdamse proletariaat, de groep die zich het minst in Standaardnederlands uitdrukte en het meest gebruik maakte van het plaatselijke dialect. Zo bepaalden zij voor een niet gering deel het karakter van de Amsterdamse volkstaal en met de gewelddadige verdwijning van het merendeel van de Amsterdamse joden verdween ook het grootste deel van hun inbreng in het Amsterdams.

Een derde – misschien minder in het oog springende – oorzaak van het verdwijnen van een groot deel van de echte Amsterdamse volkstaal met haar eigen woordenschat is misschien wat men zou kunnen noemen de 'verheffing van het proletariaat'. Zoals Jo Daan opmerkt in het voorwoord van haar boekje, is het Amsterdams van vóór en vlak ná de oorlog de taal 'van de eenvoudige, minder ontwikkelde volksmens', van wie men geen 'salontaal' moet verwachten.

Vanaf het begin van deze eeuw zijn, vooral onder invloed van de socialisten, de mogelijkheden voor onderwijs en ontwikkeling voor de allerarmsten in Amsterdam enorm toegenomen. Hierdoor assimileerde ook deze – oorspronkelijk vrij geïsoleerde – bevolkingsgroep zich steeds meer met de wat meer gegoede burgerij. Mensen die zich op die manier moeizaam omhoog hadden gewerkt in de maatschappij wilden natuurlijk

ook via hun taalgebruik duidelijk laten merken dat ze niet langer tot het 'lompoproletariaat' behoorden en hoe konden ze dat beter doen dan door zich niet langer zo gemakkelijk te bedienen van de echte Amsterdamse volkstaal.

2.0 De joden in Amsterdam

Aan het begin van de oorlog woonden in Nederland ongeveer 140.000 joden, waarvan 80.000 – dus meer dan de helft – in Amsterdam. Deze bevolkingsgroep maakte toen tien procent van de Amsterdamse bevolking uit, wat alweer een teruggang was in vergelijking met de negentiende eeuw, toen de joden zelfs dertien procent van de Amsterdamse bevolking vormden. Doordat Amsterdam lange tijd de enige stad in Europa was waar voor vervolging gevluchte joden zich vrij mochten vestigen, was Amsterdam ook de enige stad in West-Europa met een massaal joods proletariaat. Pas toen, als gevolg van de grote pogroms omstreeks het eind van de negentiende eeuw, uit het Tsaristische Rusland een enorme vluchtelingenstroom op gang kwam vestigden zich ook in Londen grote groepen straatarme joden.

Al vanaf het begin van de zeventiende eeuw zijn joodse inwijkelingen naar Amsterdam getrokken, op de vlucht voor vervolging in andere Westeuropese landen. Eerst waren het de Portugese joden of *Sefardiem* die zich, vanwege de betrekkelijke tolerantie jegens andere godsdiensten, in Amsterdam vestigden. Onder hen waren een respectabel aantal rijke kooplieden die, gezien hun goede handelsrelaties met de Levant en met de Spaanse en Portugese koloniën, in Amsterdam met open armen werden ontvangen. De Portugese joden droegen veel bij tot de bloei van de Amsterdamse handel en de diamant- en tabaksindustrie. Bovendien werd de stad door hun toedoen een wereldberoemd centrum van Hebreeuwse typografie. In de wetenschap, vooral in de medicijnen, speelden de Sefardiem traditioneel ook een belangrijke rol, omdat ze hierin, net als in de handel of in nieuwe vormen van industrie, niet werden gehinderd door beperkende bepalingen.

In het voetspoor van de Sefardiem kwamen de Hoogduitse joden of *Asjkenaziem* naar Amsterdam. Ook al hadden deze vaak doodarme immigranten nauwelijks middelen van bestaan, ze mochten zich in Amsterdam vrij vestigen, zolang ze tenminste geen beroep deden op financiële ondersteuning door de stad en zolang ze bereid waren te accepteren dat ze geen lid mochten worden van de bestaande ambachtsgilden. Niet in staat om een beroep als ambachtsman uit te oefenen, leefden of stierven de Asjkenaziem bij de gratie van de genade of ongenade van hun omgeving. Bijna zeventig procent van hen leefde aan het eind van de achttiende eeuw van de 'bedeling' – die overigens door de joodse bevolking zelf moest worden georganiseerd en opgebracht – terwijl dit voor de Christenen 'maar' dertig procent was. Mozes Asser, de voorzitter van de vereniging Felix Libertate die zich aan het eind van de achttiende eeuw inzette voor de maatschappelijke gelijkstelling van de joden, vatte hun erbarmelijke positie bondig samen: 'Men heeft ons vergund in het openbaar psalmen te zingen en van honger te sterven.'

Van oudsher woonden de Amsterdamse joden voor het grootste deel in één buurt, de zogenaamde Jodenhoek. Ze hadden zich daar niet gevestigd omdat ze ertoe verplicht waren door het Amsterdamse stadsbestuur, maar vooral omdat ze op die manier in de nabijheid woonden van de twee al in de zeventiende eeuw gestichte en nog steeds bestaande synagoges, één voor de Sefardiem en één voor de Asjkenaziem. Een echt ghetto – zoals in vele andere Europese steden bestond – kende Amsterdam dus niet, want er woonde ook een behoorlijk aantal Christenen in de Jodenhoek

2.1 De taal van de Sefardiem

Zowel de Sefardische als de Asjkenazische joden brachten hun eigen taal mee naar Amsterdam. De Sefardiem spraken Spaans, Portugees, of Ladino, een vorm van Judeo-Spaans. Deze taal bevatte veel Hebreeuwse en Aramese elementen, vooral uit de sfeer van het joods-religieuze leven, maar ook elementen uit het Italiaans en het Arabisch, omdat

varianten van deze taal in het hele Middellandse-Zeegebied werden gesproken. De Sefardiem behoorden in veel gevallen tot een rijke en soms ook aristocratische elite en stonden open voor allerlei geestelijke stromingen in de westerse wereld. Ze konden in betrekkelijke vrijheid en met behoud van hun eigen identiteit omgaan met de Nederlanders en hadden er daardoor minder behoefte aan zich te blijven onderscheiden door hun eigen taal. Daarom maakte onder de Sefardiem, ondanks de hartstocht waarmee ze zich verdiepten in de joodse cultuur, hun eigen taal al vrij snel plaats voor het Nederlands.

De invloed van de Sefardiem op het Nederlands – en dus ook op het Amsterdams – is dan ook verwaarloosbaar, voor zover tenminste is na te gaan. Van twee redelijk gangbare Nederlandse woorden is met zekerheid te zeggen dat ze zijn ontleend aan de taal van de Sefardiem. Het eerste is de naam van een gebaksoort, de 'bolus', die in Amsterdam, maar bijvoorbeeld ook op verschillende plaatsen in Zeeland, populair is geworden en gebleven. In joodse kringen gebruikt men voor de naam van dit gebak nog steeds de eigenlijke enkelvoudsvorm 'bole' wat aanleiding geeft tot de veronderstelling dat het woord waarschijnlijk samenhangt met het Spaanse *bollo*, 'fijn broodje'. Ook is het mogelijk dat de naam ontleend is aan het Spaanse *bola*, 'bol' dat verwijst naar de ronde vorm van het gebak.

Het tweede Sefardische leenwoord is de uitroep *deisje*, 'houd je stil', 'hou je mond', die voornamelijk is doorgedrongen in de Amsteramse volkstaal. Het woord is afkomstig van de Portugese uitdrukking *deixe por os creaturas* of *deixe pos os pequenos*, wat zoveel wil zeggen als 'stil voor de kinderen'. Het is geen wonder dat juist een dergelijke uitdrukking lang stand hield in de Sefardische gemeenschap, als men bedenkt hoe ook nu nog ouders hun toevlucht nemen tot vreemde talen om iets voor hun kinderen te verbergen. Het woord is uiteindelijk overgenomen in het Bargoens als *deizen*, of *zich gedeisd houden*, wat 'zich stil houden' betekent.

2.2 De taal van de Asjkenaziem

De Asjkenaziem spraken Jiddisch. Deze taal heeft als grondslag het Hoogduits uit de Middeleeuwen, maar een belangrijke component ervan bestaat uit Hebreeuwse en Aramese woorden die vooral betrekking hebben op specifiek joodse cultuurbegrippen. Deze woorden maakten vaak in verbinding met de Duitse en later de Nederlandse bestanddelen van het Jiddisch een zelfstandige ontwikkeling door, waarbij allerlei oude vormen en betekenissen bewaard bleven die in het moderne Hoogduits verloren zijn gegaan.

Oorspronkelijk werd in de verschillende landen van Noord-West-Europa overal hetzelfde soort Jiddisch gesproken, zodat bijvoorbeeld Jiddische teksten die in Amsterdam waren gedrukt zonder moeite konden worden geëxporteerd naar Oosteuropese landen. Langzamerhand ontwikkelde de taal zich echer tot een Oost-Jiddische en een West-Jiddische variant. In Nederland handhaafde zich lange tijd het West-Jiddisch als voertaal van de Asjkenaziem voor alle doeleinden.

Dit gebruik van het Jiddisch begon pas langzaam te verminderen toen aan het einde van de achttiende eeuw, ten behoeve van de maatschappelijke emancipatie van de joden en op grond van de scheiding van kerk en staat, van staatswege aan de joden de verplichting werd opgelegd om het Nederlands als voertaal te hanteren. Deze gelegenheid werd door het al eerder genoemde genootschap Felix Libertate aangegrepen om het gebruik van het Nederlands in joodse kring te bevorderen, ook al met het doel om op die manier de assimilatie van de joden te versnellen.

In de negentiende eeuw slaagde een klein aantal Asjkenaziem er langzamerhand in hun Sefardische voorgangers te volgen en enig maatschappelijk aanzien te verwerven in Amsterdam. Ze maakten carrière in de vrije intellectuele beroepen als *arts, advocaat of journalist*, terwijl ook de eerste joodse hoogleraren aan de Amsterdamse Universiteit werden benoemd. Al naar gelang deze nieuwe groep van notabele Asjkenazische joden zich meer begon te assimileren, begonnen deze soms ironisch met de term 'Joodse Calvinisten' aangeduide joden het Jiddisch steeds meer te beschouwen als een barbaars jargon.

Ze stonden in deze houding niet alleen, want in de loop van de negentiende eeuw begon het West-Jiddisch als spreek- en schrijftaal in heel West-Europa te verdwijnen en veranderden de geïsoleerde resten steeds verder, onder invloed van de lokale voertaal. Het Oost-Jiddisch handhaafde zich, en bleef zich onder invloed van de Slavische talen verder ontwikkelen. Het wordt ook nu nog steeds door grote groepen joden gesproken, vooral in Oost-Europa, Israël en de Verenigde Staten.

Na 1850 werd het Nederlands ook bij de allerarmste Amsterdamse joden de algemene voertaal, ook al bleef het steeds doorspekt met Jiddisch, zodat het voor niet-ingewijden vaak moeilijk te verstaan was.

3.0 Amsterdams, Jiddisch en Bargoens

Het feit dat de joden zo'n belangrijk deel van het Amsterdamse proletariaat vormden heeft natuurlijk grote invloed gehad op het karakter van de vooroorlogse Amsterdamse volkstaal. Veel woorden en uitdrukkingen die typisch werden gevonden voor het Amsterdams waren dan ook oorspronkelijk afkomstig uit het Jiddisch of het Hebreeuws, en werden voor de oorlog soms niet alleen veel gebruikt door de joodse bevolking van de stad, maar ook overgenomen door de Christenen met wie ze omgingen.

De joodse woordenschat moet echter niet worden verward met het Bargoens, de dieventaal of geheimtaal die in de Amsterdamse onderwereld in gebruik was. Het Bargoens heeft weliswaar veel leenwoorden uit het Jiddisch overgenomen, maar vaak sterk vervormd en verbasterd. Soms keerden deze woorden zelfs via hernieuwde ontleening weer terug in het taalgebruik van de joden, al kregen ze in het Bargoens bijna altijd een negatieve bijklank.

Een goed voorbeeld van dit dubbele ontleningsproces is het Jiddische zelfstandige naamwoord *jad*, dat uit het Hebreeuws afkomstig is en 'hand' betekent. Het Bargoens heeft het woord *jat* in de betekenis van 'hand' ontleend en op grond van dit zelfstandige naamwoord is het werkwoord *jatten*, oftewel 'stelen' ontstaan, dat in die veel negatievere

betekenis weer is overgenomen door het Jiddisch.

Een ander voorbeeld van de negatieve lading die Jiddische woorden in het Bargoens vaak kregen is de betekenisverandering van het woord *jadmoos*, dat in het Jiddisch 'handgeld' betekent. In het Bargoens werd het woord vervormd tot *jatmous* en kreeg het de betekenis 'dief' of 'zwendelaar', terwijl het ervan afgeleide werkwoord *jatmouzen* zoveel ging betekenen als 'kleine diefstallen plegen'.

3.1 Voorbeelden van ontleningen uit het Jiddisch

In de eerste plaats dankt Amsterdam, oftewel Mokum, deze bekende bijnaam aan het Jiddisch. De naam heeft een evolutie doorgemaakt van een woord met een neutrale waarde tot een soort eretitel. Mokum is afgeleid van het neutrale Jiddische woord *mokem*, dat 'plaats' of 'stad' betekent en weer afkomstig is van het Hebreeuwse woord *makom*. Amsterdam stond onder de joden bekend als *mokem olf*, 'de plaats met de A' (olf is in de Hebreeuwse spelling de eerste letter van het alfabet en van de naam Amsterdam. Rotterdam heette dus bijvoorbeeld *mokem reish*, 'de plaats met de R').

Een groot aantal Jiddische woorden is eerst in het Amsterdams opgenomen en later zelfs doorgedrongen in de Standaardtaal – zij het dan in veel gevallen niet in de meest 'parlementaire' variant van het Nederlands – zonder dat men zich op het ogenblik nog erg bewust is van hun afkomst.

Veel van deze woorden waren eerst in gebruik bij joodse marktkooplieden die af en toe weleens wilden overleggen met collega's zonder dat de klanten het konden verstaan. Daarom betroffen deze ontleningen ook vaak namen voor geld, zoals bijvoorbeeld het – via de padvinderij – geheel ingeburgerde *heitje* of de termen *joetje* en *meier* (resp. f 10,- en f 100,-). Ook voor minder vleiende benamingen van andere mensen werd vaak het Jiddisch te hulp geroepen, al bleven de slachtoffers van deze benamingen meestal niet al te lang in onwetendheid over de betekenis.

Deze rol van het Jiddisch als 'geheimtaal' van de joden onderling verklaart ook waarom een minder groot deel van de in het Nederlands ingeburgerde Jiddische woorden stamt uit de Duitse component van de Jiddische woordenschat dan uit de Hebreeuwse component, hoewel die vele malen kleiner was. De kans dat de 'buitenwacht' die exotische termen uit het Hebreeuws zou verstaan was natuurlijk aanmerkelijk minder groot.

De taalgeleerde H. Beem is in Nederland de belangrijkste deskundige op het gebied van het Jiddisch en het Judeo-Nederlands en van hem is ook het grootste deel van de verklaringen afkomstig die hier worden gegeven van Jiddische ontleningen in het Amsterdams. Aan een aantal woorden uit het Amsterdams-Bargoens – die later vaak ook in het Standaardnederlands zijn overgegaan – wordt volgens Beem echter ten onrechte een Jiddische afkomst toegeschreven. Dit geldt bijvoorbeeld voor woorden als *lawaaï*, *schnabbel*, *schorremorrie*, *schorem*, *heibel* en *sjacheren*.

Hieronder volgt een vrij willekeurig gekozen lijstje voorbeelden van oorspronkelijk Jiddische woorden die voor een belangrijk deel via het Amsterdams min of meer geruisloos in de Standaardtaal zijn opgenomen. Ter wille van de korthed zijn de volgende afkortingen gebruikt: J. = Jiddisch; H. = Hebreeuws; D. = Duits; N. = Nederlands; B. = Bargoens.

<i>beamen</i>	J. <i>beamenen</i> : 'amen zeggen', 'het eens zijn met'
<i>bolleboos</i>	J. <i>balboos</i> : 'heer des huizes'
<i>gappen</i>	J. 'stelen'
<i>gein</i>	J. 'grap', 'lol', 'aardigheid'
<i>goochem</i>	J. 'wijs'
<i>(habbe)krats</i>	J. <i>kratz</i> : 'krab', 'kleinigheid'
<i>hoteldebotel</i>	J. <i>overwotel</i> , <i>overlewotel</i> : 'overstuur', 'in de war'
<i>ibbel</i>	J. 'misselijk', 'naar' (vergelijk D. <i>übel</i>)
<i>kaffer</i>	J. en H. <i>kafri</i> : 'boer', 'dorpeling', 'lomperd', 'kinkel'

<i>kapsones</i>	J. <i>gawsones</i> : 'opschepperij'
(uit)kienen	J. <i>kinjenen</i> : 'lotto spelen'
kif(t)	J. en D. <i>gift</i> : 'ruzie', 'afgunst' ,
(alles) kits	J. <i>alles gietes</i> : 'alles goed', 'alle goeds'
lef	J. <i>lew</i> : 'hart', 'durf'
de mist in	J. <i>de mischt in</i> : 'de mest in', 'bedorven'
ongein	J. 'iets onaardigs', 'iets vervelends'
(af)peigeren	J. 'doodgaan', 'creperen'
pietsje	J. <i>bischen</i> : 'een beetje'
ramsj	J. 'ongeregeld goed', 'uitschot', 'rommel'
ratsmodee	J. <i>asjmedaj</i> : 'Asmodee', 'de duivel'
roddelen	J. 'kwaadspreken'
sappelen	J. <i>zappeln</i> : 'rusteloos bezig zijn'
sjibelen	J. <i>zeibeln</i> : 'knoeien', 'zeuren'
sjofel	J. 'deugniet', 'bengel'
smoes	J. <i>schmu-es</i> (meervoud): 'bericht', 'gerucht'
stiekem	van J. <i>sjtieke</i> : 'stil', 'heimelijk'
weet ik veel	J. <i>waas ich viel</i> : 'hoe moet ik dat weten?'
wieberen	J. <i>wejiwrech</i> : 'weg', 'gevlucht'; N. 'weggaan'
zorg, kopzorg	J. als in <i>ook een zorg</i> : 'dat hindert niet'

3.2 Voorbeelden van ontleningen via het Bargoens

Een aantal woorden uit het Jiddisch is niet rechtstreeks ontleend via het Amsterdams, maar via het Bargoens, de dieventaal die gold als de geheimtaal van de Amsterdamse onderwereld. Een aantal van deze woorden behoort nog steeds tot het 'substandaardnederlands', of zoals Enno Endt, de auteur van het vrij recente Bargoens woordenboek, deze variant noemt, 'de minne taal der meerderheid'.

De naam Bargoens is mogelijk een verbasterde afleiding van het woord *Bourgondisch*. Deze verklaring verwijst waarschijnlijk naar de onbegrijpelijkheid van deze geheimtaal en is des te waarschijnlijker omdat de benamingen voor Bargoens in veel Germaanse talen verwijzen

KROAKE
MOT

AMSTERDAM
HEB
'T

naar een – onbegrijpelijke – taal uit een andere taalgroep: *Rotwelsch*, *Arragoens*, *Argot* en *Thieves Latin* verwijzen waarschijnlijk respectievelijk naar de talen van Wales en Arragon en naar het Latijn. Aan de andere kant noemt men de Spaanse dieventaal juist weer *Germania*.

De functie van een dieventaal is die van een soort vaktaal die niet mag worden begrepen door niet-ingewijden. Dat verklaart ook het vluchtige en veranderlijke karakter van dergelijke taalvarianten, dat tot uiting komt in de ontlening in de Standaardtaal van woorden die vroeger voor 'nette' mensen volstrekt taboe waren. Trouwens, dit geldt nog onverminderd voor moderne vormen van Bargoens: de jargons van bepaalde marginale groepen, zoals bijvoorbeeld drugsgebruikers, die zich via hun taalgebruik onverstaaanbaar trachten te maken voor anderen.

De ontleningen uit het Amsterdams-Jiddisch die via het Bargoens in het Nederlands terecht zijn gekomen behoren vaak nog steeds niet echt tot de 'parlementaire' Standaardtaal. In vergelijking met het Jiddisch hebben ze dus, zoals Beem fijntjes opmerkt, geleden onder 'milieubederf' en 'aan maatschappelijke standing ingeboet'.

Dit prestigeverlies van de Jiddische woordenschat zou men, volgens Beem, kunnen betitelen als de 'discriminatie van een taalgroep', omdat de betekenis van de tot die groep behorende woorden zich collectief in negatieve richting ontwikkeld heeft. Het is heel waarschijnlijk dat deze ontwikkeling samenhangt met de voor de oorlog heersende vooroordelen tegen de joden in het algemeen. Het feit dat het naoorlogse Nederlands, volgens Beem, juist een opleving te zien geeft van ontleningen uit het Jiddisch met een meer positieve klank wijst dan weer in de richting van een meer positieve waardering van de na de oorlog nog overgebleven joodse bevolkingsgroep.

Hieronder volgt een lijstje van Bargoens-Amsterdamse ontleningen. De keus is tamelijk willekeurig, maar de nadruk ligt in ieder geval op woorden die nog steeds in gebruik zijn en niet op woorden die alleen nog voorkomen in verzamelingen 'Amsterdams zoals het vroeger was'.

atenoje

J. en H. *adonai elobeinoe*: 'mijn Heer en mijn God'

<i>bajes</i>	J. 'huis'
<i>bijgoochem</i>	J. <i>wehgoochem</i> : 'eigenwijs mens', 'mens wiens eigenwijsheid tot verdriet (<i>weh</i>) leidt'
<i>gajes</i>	J. <i>chajjes</i> : 'leven', gecombineerd met J. <i>gajes</i> : 'niet-joden' (uitgespr. met <i>g</i> van 'De Gaulle')
<i>gannef</i>	J. <i>gannev</i> : 'dief' (uitgespr. m. <i>g</i> als boven)
<i>geteisem</i>	J. <i>chatteisem</i> (enkelv. <i>chattes</i>): 'arme mensen', 'gepeupel'
<i>gozer</i>	J. <i>chozen</i> : 'bruidegom'
<i>jajem</i>	J. <i>jajen</i> : 'jenever'; H. <i>jajin</i> : 'wijn'
<i>jatten</i>	J. <i>jad</i> : 'hand'
<i>joet(je)</i>	J. <i>joed</i> : 'tiende letter van het H. alfabet'
<i>jofel</i>	J. <i>jofe</i> : 'mooi', 'fijn', 'leuk', 'plezierig'
<i>kalle</i>	J. 'bruid'; B. 'meid', 'hoer'
<i>kapoeres</i>	J. 'weg', 'dood', 'stuk'
<i>kassieweile</i>	J. 'weg', 'verdwenen'; B. 'dood'
<i>kinnesinne</i>	J. 'afgunst'
<i>lou loene</i>	J. <i>lou lone</i> : 'niet voor ons'; H. <i>lo lanu</i> (beginwoorden van Psalm 115)
<i>majem</i>	J. 'water'; B. 'gracht'
<i>de mazzel</i>	J. <i>mazzel</i> : 'geluk'
<i>meier</i>	J. <i>meie</i> : 'honderd'
<i>mesjogge</i>	J. 'dwaas', 'krankzinnig'
<i>mies</i>	J. 'lelijk', 'lastig'
<i>pleite</i>	J. 'failliet', 'weg'
<i>porem</i>	J. <i>ponem</i> : 'gezicht'
<i>s(j)lemiel</i>	J. <i>schlemiel</i> : 'ongeluksvogel'
<i>sjoege</i>	J. <i>sjoewe</i> : 'antwoord'
<i>smeris</i>	J. <i>sjemiere</i> : 'toezicht', 'bewaking'
<i>snaaien</i>	J. <i>schneiden</i> : 'snijden', 'kapen', 'wegnemen'
<i>sores</i>	J. <i>tsores</i> (meervoud): 'zorgen', 'moeilijkheden'; H. <i>tsoro</i>
<i>stennis</i>	J. <i>sjtannes</i> : 'argwaan', 'ruzie', 'conflict'
<i>temeier</i>	J. <i>temeie</i> : 'hoer'

<i>tinnef</i>	J. 'rommel', 'slechte kwaliteit'
<i>tippelen</i>	J. 'lopen', 'gaan'
<i>tof</i>	J. 'goed'; H. <i>tov</i>

4.0 De 'typische' Amsterdamse woordenschat

Afgezien van het Jiddisch en het Bargoens als bronnen voor Amsterdamse woorden, vindt men in allerlei oudere publikaties over het Amsterdams of in de bekende Amsterdamse volksromans hele lijsten van 'typisch' Amsterdamse woorden, waarvan het – zacht gezegd – twijfelachtig is of ze tegenwoordig echt nog wel als typisch Amsterdams beschouwd moeten worden. Het zijn bijvoorbeeld komisch bedoelde bijnamen, scheldwoorden, en verwensingen, waar de 'Amsterdamse volksmens' met zijn 'lichtbewogen gemoed' sterk in heette te zijn.

Het gaat hier bijvoorbeeld om woorden in de trant van *schrале perreplustok* (mager persoon), *lijkepikker* (aanspreker), *stuk vergif*, *sijsieslijmer*, *koekbakker* (scheldwoorden), of verwensingen als *krijg de bloedkanker achter je hart*, *ken de dokter lang zoeken*, of *krijg een rolling van hier tot Haarlem alle paaltjes raak*.

Uit dit soort voorbeelden zou de conclusie kunnen worden getrokken dat Amsterdams beeldender, krachtiger en komischer is dan de volkstaal in andere delen van Nederland. Voor Jo Daan bestond er in 1948 geen twijfel over dat de doorsnee Amsterdammer zeker wat 'ruw in de mond' was, maar 'vooral humoristischer' dan sprekers van een plattelands-dialect. Ongetwijfeld heeft Amsterdam als grote stad inderdaad in aantal meer geestige inwoners dan een gemiddeld dorp, maar dat geldt evenzeer voor Den Haag, Rotterdam, of Utrecht.

Als een groenteverkoper op de markt op de vraag *groenteman heeft u een plastic zak?* antwoordt *nee mevrouw, ik heb al een kunstgebit, is dat niet erg genoeg?* is dat in eerste instantie misschien ad rem en daarna wordt het waarschijnlijk een cliché-uitdrukking die bovendien – met variaties – in andere plaatsen ook gebruikt zou kunnen worden. Natuurlijk wordt in het algemeen de zelfspot bevorderd door de positie

van underdog die de 'volksklasse' in de maatschappij heeft. Dat gold natuurlijk voor de bewoners van de Amsterdamse volksbuurten en helemaal voor de straatarme Amsterdamse joden, maar ook voor de arme bewoners van allerlei andere plaatsen in Nederland.

Een vrij recente verzameling woorden uit de volkstaal als het *Bargoens Woordenboek* van Enno Endt (1974), dat volledig bestaat uit woorden die uit de mond van nog levende sprekers zijn opgetekend, geeft deskundige ondersteuning aan de gedachte dat het 'typische' Amsterdamse karakter van veel woorden inmiddels vrijwel verloren is gegaan. Het boek vermeldt woorden die van oudsher aan het Amsterdams worden toegeschreven, maar waarvan de geografische herkomst volgens Endt allerm minst vaststaat. Bovendien blijkt het merendeel van de Bargoense termen in dit woordenboek tegenwoordig in het hele randstedelijke gebied in gebruik te zijn.

V Hoe de mensen over Amsterdam en het Amsterdams denken

1.0 Het Amsterdams als sociolect

In het eerste hoofdstuk is al gesproken over variatie in taal en over factoren die taalvariatie kunnen beïnvloeden, zoals tijd, plaats en taalstructuur. Aan de factor milieu is in dit verband speciale aandacht besteed, omdat die factor sterk samenhangt met maatschappelijk prestige. Men hoeft natuurlijk geen taalkundige te zijn om zich bewust te zijn van het verband tussen taal en allerlei maatschappelijke oordelen. Het feit dat taalvariatie zo algemeen optreedt en dat de maatschappelijke waardering van die variatie zo duidelijk kan verschillen is de basis voor het bestaan van sociolecten.

Mensen reageren kennelijk emotioneel op taalvariatie en waarderen een taalvariant op basis van de maatschappelijke verschillen die door de taalverschillen worden vertegenwoordigd. Als mensen subjectief reageren op het taalgebruik van een bepaalde groep, geven ze in feite hun mening over hun gevoelens tegenover die groep, waarbij ze taal gebruiken als de basis voor hun oordeel. Als de mening over een bepaalde maatschappelijke groep negatief is, krijgen mensen die een door die groep gebruikte taalvariant hanteren een maatschappelijk stigma.

In Amsterdam lijkt het er op dat het plaatselijke dialect, of wat daar nog van over is, een sociaal negatieve klank heeft. In elk geval was dat nog zo in de jaren vijftig, getuige een opmerking van de Amsterdamse taalkundige Faddegon, die zich van 'volksjongen' opwerkte tot een man met een universitaire positie. Hij schreef in een wetenschappelijk artikel hoe hij zelf een aantal Amsterdamse klankverschijnselen (hij noemt ze klankwetten) heeft moeten afleren om zich als een zichzelf respecterende student aan de universiteit te kunnen presenteren:

Nu is het voor een Amsterdamse student om maatschappelijke en culturele redenen niet wenselijk, dat hij een Amsterdamse klankwet blijft volgen. Bij mijn eigen losmaking ervan ging ik uit van de volgende beginselen: de Nederlandse uitspraak van de verbindingen an, en, on is gemakkelijk te verkrijgen door ze te controleren aan de zuivere uitspraak in de verbindingen ant, ent, ont, ande, enz. Zo kon ik man aan mand, plan aan plant, bon aan bont, ben aan bende verbeteren

Faddegon concludeerde dat de klankwet 'in haar haard' bestreden moest worden en dat dan de rest zonder veel inspanning zou volgen. Daarom maakte hij drie enigszins studentikoze rijmpjes die bedoeld waren om de Amsterdamse uitspraak te 'verbeteren'. Zelf heeft hij met deze uitspraakrijmen trouwhartig geoefend en hij constateerde dan ook tevreden dat 'inderdaad zonder enige inspanning (...) de uitspraak van de *e* en de *o* begon te verbeteren'.

1.1 De rijmpjes van Faddegon

Hier volgen de drie uitspraakrijmpjes van Faddegon, zoals hij zelf schreef 'terwille van de lezers die zich ondanks hun gehechtheid aan de beschreven klankwet wensen te onttrekken':

1. De kwast Van Pas

De kwast Van Pas had een bas en een moustace van vlas.
Hij dronk een glas kwast in het natte gras aan de rand van een waterplas.

Toen kwam er een das met een krassend, nijdassig gebas.
En het glas kwast van de kwast Van Pas maakte een plas op zijn das,
op zijn jas, op zijn schildpassen tas; en toen merkte Van Pas, dat hij
zat in een drassig moeras.

Bij kris en bij kras, riep de kwast Van Pas, de kwast Van Pas zit op

geen terras!

En hij mat met zijn kompas en zijn waterpas, of er in dat natte gras een gat was.

En toen pas merkte Van Pas, dat hij nat was; dat zijn das nat was, dat zijn jas nat was, dat zijn schildpadden tas nat was, dat hij zelf nat was, waar hij anders nooit nat was.

En toen de kwast Van Pas in de stad op zijn matras lag met zijn karkas in een cravate, toen pas merkte Van Pas, dat hij niet was in zijn sas. Hij was als een rat op een vat, gevat door een kat.

Want de kwast Van Pas had met het glas koude kwast in het natte gras aan de rand van de waterplas kou gevat, en pas toen hij genas, prees de kwast Van Pas met zijn bas zijn moustache van vlas.

2. De kat en de kater

Op het dak zat een kater; in het gras lag een kat.

En tussen het dak en het gras waren takken, geleid langs latten.

En de glans van de maan lag over het dak, over takken en latten, en over het gras en hij was als een lach.

En de kat in het gras miauwde: goê nacht, lieve schat, mieaauw!

En de kater zei flap! en hij sprong van het dak, en hij gleed langs takken en latten en takken; af! en hij sprong in het gras.

En... de kat en de kater miauwden tezamen: goed is de nacht, en goed wat de nacht ons bracht, miaauw, miaauw!

En de glans van de maan lag over het dak, over takken en latten, en over het gras; en hij was als een lach.

3. De belasting

Hou de kas krachtig, de belasting is lastig.

Want, als je past, dan krijg je last, en terwijl de belasting tast, hou je je hart vast.

2.0 De mening van Amsterdammers over het dialect

Zoals gezegd, taalverschillen zijn representatief voor de sociale verschillen in een bepaalde maatschappij. Een goede beschrijving van een dialect moet dus eigenlijk niet alleen een taalbeschrijving omvatten, maar ook een beschrijving van de maatschappelijke omstandigheden waaronder het dialect in kwestie wordt gehanteerd. Om die reden is er in het kader van het al eerder genoemde onderzoek van het Amsterdams in 1982 ook een informele test afgenomen, waarin 24 Amsterdammers – 12 mannen en 12 vrouwen – hun subjectieve oordeel moesten geven over het Amsterdamse dialect in het algemeen en over een aantal van de al eerder genoemde klankverschijnselen in het bijzonder, tenminste voor zover ze die verschijnselen konden herkennen.

Allereerst werd hun gevraagd of ze vonden dat Amsterdammers anders spraken dan mensen uit andere plaatsen in Nederland. Bovendien werd hun mening gevraagd over het dialect. Vervolgens werd aan dezelfde mensen gevraagd spontaan een aantal typische klankverschijnselen van het Amsterdams te noemen en te imiteren. Tenslotte werd door de interviewster een lijst voorbeeldwoorden afgewerkt waarin de klanken uit de eerder besproken klankinventaris van het Amsterdams allemaal voorkwamen met het verzoek om die woorden op zijn Amsterdams uit te spreken.

De reacties op grond van de directe vragen over het dialect waren meestal positief. Alle ondervraagden vonden dat men in Amsterdam anders sprak dan elders en de waardering van het dialect was meestal in de trant van 'geestig', 'leuk om te horen', 'typisch voor de Amsterdamse humor'.

In het algemeen bleek echter maar iets meer dan de helft van de ondervraagden in staat of bereid spontaan Amsterdamse kenmerken te noemen en te imiteren. Vrouwen deden dit bovendien minder goed dan mannen. De vrouwen konden blijkbaar maar moeilijk toegeven dat ze in staat waren klanken te produceren die ze kennelijk – ondanks hun openlijk beleden mening – 'plat' of 'onfatsoenlijk' vonden, maar ook voor een deel van de mannen was het Plat Amsterdams misschien

eigenlijk tè 'plat'. Drie van de vier vrouwen die expliciet weigerden Amsterdams na te doen, motiveerden hun gedrag door iets te zeggen in de trant van: 'zo plat kan ik niet praten'. Eén vrouw zei zelfs dat ze wel wist dat de mensen in Amsterdam anders spraken dan elders, en dat ze het ook wel kon nadoen, maar dat ze dat niet wilde doen nu haar dochtertje erbij was, omdat die anders misschien ook zo plat zou gaan praten.

Kennelijk hadden deze vrouwen zo'n negatief beeld van het Amsterdams dat ze zelfs in een testsituatie niet wilden laten zien dat ze eventueel in staat waren om 'spontaan' Plat Amsterdams te produceren. Dat werd nog duidelijker toen ze vrijwel zonder uitzondering heel goed in staat bleken te reageren op de voorbeeldwoorden waarin ze de Amsterdamse klanken moesten herkennen en imiteren. In die situatie was het kennelijk duidelijk genoeg dat zijzelf niet degenen waren die geïdentificeerd zouden worden met het gebruik van Plat Amsterdams.

Het is interessant dat vrouwen, die, zoals bekend, meer neigen naar het gebruik van hoger gewaardeerde taalvarianten, blijkbaar zo gevoelig zijn voor het prestige van taal dat ze niet alleen moeite hebben met het spreken van een door hen laag gewaardeerde variant, maar zelfs met het imiteren ervan. Ze zijn zich er kennelijk meer dan mannen van bewust dat ze hun maatschappelijke status misschien te grabbel gooien als ze laten zien dat ze in staat zijn vlotweg een mondje Amsterdams weg te geven.

3.0 Het prestige van Amsterdams en het Amsterdams

De hier beschreven peiling van de mening van Amsterdammers over het hoofdstedelijke dialect maakt wel duidelijk dat zelfs nu, in de tolerante jaren tachtig, het Plat Amsterdams door de Amsterdammers zelf nog steeds niet erg hoog wordt aangeslagen. Dit negatieve beeld van het Amsterdamse stadsdialect is echter in tegenstelling met een bepaald soort prestige dat het Amsterdamse dialect zich in de rest van Nederland heeft verworven.

In de eerste plaats zal dat prestige wel te danken zijn aan het feit dat het Amsterdams nu eenmaal het dialect is van de hoofdstad van Nederland. Amsterdam heeft voor vele niet-Amsterdammers een onweerstaanbare aantrekkingskracht. Amsterdam 'heeft het', al weet soms niemand zeker wat 'het' precies zou moeten zijn en waar het te vinden is. Het prestige van Amsterdam strekt zich kennelijk ook uit tot het plaatselijke dialect, of wat er van over is, te oordelen naar het feit dat de Amsterdamse manier van spreken blijkbaar niet alleen aantrekkelijk is in de wereld van het amusement maar ook bijvoorbeeld voor activistische studenten of politici die zich willen onderscheiden van de 'burgerlijke' Hollandse doorsnee.

Naast zijn bijzondere positie als hoofdstad heeft Amsterdam ook de naam dat nieuwe ontwikkelingen zich daar het eerst voordoen en die naam heeft de stad in veel gevallen ook waar gemaakt. Amsterdam loopt in veel sociale ontwikkelingen voorop en het lijkt erop dat de stad in de blijkbaar algemeen veranderende visie op de waarde van stadsdialecten ook een koploper is.

In het kielzog van de grootscheepse sociale veranderingen die ruwweg in de afgelopen vijftig jaar hebben plaatsgevonden is uiteindelijk ook voor de allerarmsten in de grote steden de mogelijkheid ontstaan zich te 'verheffen' uit hun nederige positie. Deze veranderingen, die onder invloed van de socialisten in Amsterdam al vroeg begonnen, hebben een geleidelijke afbraak veroorzaakt van het vroeger zo openlijk erkende en beleden stelsel van maatschappelijke rangen en standen.

Natuurlijk is Amsterdam bij lange na geen klasseloze maatschappij geworden en dat verklaart ook waarom Amsterdammers zelf nog steeds een betrekkelijk negatief beeld hebben van de taal die voor hun gevoel het meest hoort bij een de positie van laag maatschappelijk prestige. De visie op de Amsterdammer die via het amusement wordt verspreid heeft voor het dagelijks leven van de niet betrokken kijker of luisteraar heel wat minder consequenties dan voor degenen die deze 'romantiek' dagelijks om zich heen horen.

Voor een Amsterdammer betekent het Amsterdams blijkbaar nog steeds iets anders dan voor mensen van buiten de stad en dus kan de

amusementsindustrie zich veel gemakkelijker dan de gemiddelde Amsterdammer permitteren om een karikaturaal en romantisch beeld te scheppen van de volkse humor van de grote stad. Tegenwoordig gooit een acteur of cabaretier dan ook hoge ogen met een vervalst of onvervalst Amsterdams accent, terwijl sinds de komst van Koot en Bie een Haags accent het ook heel aardig blijkt te doen. Het volkse aureool van de Jordaanse kroegbaas of de echte Amsterdamse werkster in een televisieserie blijft niettemin een onderdeel van een karikatuur die in feite niet veel verschilt van de carnavaleske imitaties van het 'boertje van buut'n' met zijn blauwe kiel, rode zakdoek en zwarte pet.

Toch is er misschien een nieuwe ontwikkeling te signaleren, juist op grond van de steeds belangrijker plaats die het Amsterdams heeft verworven in het amusement. Terwijl vroeger vooral de typische buitenman op het toneel beurtelings geromantiseerd en belachelijk gemaakt werd, valt die eer sinds kort op veel grotere schaal dan vroeger te beurt aan de volkstypen uit de grote stad. Amsterdam is in het verleden in veel ontwikkelingen de eerste geweest en het is heel goed mogelijk dat de hoofdstad ook in deze ontwikkeling voorop loopt.

Lijst van geraadpleegde literatuur

Beern, H., 1967. *Resten van een Taal. Woordenboekje van het Nederlandse Jiddisch*. Assen: van Gorcum.

Beern, H., 1970. *Jerosche. Jiddische Spreekwoorden en Zegswijzen uit het Nederlandse Taalgebied*. Assen: van Gorcum.

Beern H., 1974. *Uit Mokum en de Mediene. Joodse Woorden in Nederlandse Omgeving*. Assen: van Gorcum.

Bergstein, P. en S. Bloemgarten, 1978. *Herinnering aan Joods Amsterdam*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Brouwer, D. en R. Schenk-van Witsen, 1983. *Sekseverschillen in Taalgebruik en Taalattitude*. Amsterdam: Inst. voor Algemene Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam.

Daan, J., 1948. *Hij Zeit Wat. Grepen uit de Amsterdamse Volkstaal*. Amsterdam: Jacob van Campen.

Dillen, J.G. van, 1954. Omvang en Samenstelling van de Bevolking van Amsterdam in de 17e en 18e eeuw. In: J.G. van Dillen en J. Daan (Red.). *Bevolking en Taal van Amsterdam in het Verleden*. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, XIV. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

Endt, E. en Lieneke Frerichs, 1972. *Bargoens Woordenboek. Kleine Woordenschat van de Volkstaal*. Amsterdam: Erven Thomas Rap.

Faddegon, B., 1951. Analyse van een Amsterdamse Klankwet. In: *Album Dr. Louise Kaiser*. Alphen aan de Rijn.

Gans, M.H., 1971. *Memorboek. Platenatlas van het Leven der Joden in Nederland van de Middeleeuwen tot 1940*. Baarn: Bosch en Keuning.

Lenep, M.J. van, 1845. *Proeve van het Plat Amsterdamsch door M.J. van Lenep met Ophelderende Aanmerkingen van Dr. J. Halbertsma, Ten Dienste van Dr. J.M. Firmenich's Volkerstimmen*. Deventer.

Maurik, Jr., J. van, 1901. *Uit het Volk. Amsterdamse Novellen. / Amsterdam bij Dag en Nacht. / Toen ik Nog Jong Was*. Amsterdam.

Mittelmeijer, J., 1959. *Taalkundige Observaties van de Schoolgaande Jeugd in de Jordaan*. Amsterdam: ongepubliceerd.

Polak, Henri, 1925. *Amsterdams Jiddisch*. In: *De Vrijdagavond*, tweede jaargang, nos. 1, 104, 122, 144, 160, 176, 192, 208, 223, 255, 266, 310.

Querido, Israël, 1901-1933. *Levensgang (1901)*. / *De Jordaan (1912)*. / *Van Nes en Zeedijk (1914)*. / *Amsterdam (1921)*. / *Manus Peet (1922)*. / *Mooie Karel (1925)*. / *Mijn Zwerftochten door de Jordaan en Donker Amsterdam (1931)*. / *Het Volk Gods (1933)*. Amsterdam.

Schatz, H.F., 1986. *Plat Amsterdams in its Social Context: A Sociolinguistic Study of the Dialect of Amsterdam*. Amsterdam: P.J. Meertens Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde.

Schenk-van Witsen, R., 1983. *Uitgesproken Verschillen: Een Verklaring van Sekseverschillen in het Taalgebruik van Echtparen*. In: *Sociologisch Tijdschrift*, 10:455-477.

Steussy, Jos F., ca. 1966. *De Jordaan: Een verdwijnend Amsterdams Stadsdeel*. Zandvoort: Minerva.

Vondel, J. van den, 1650. *Aanleidinghe ter Nederduitsche Dichtkunste*. In: A. Weijnen, 1956. *Zeventiende Eeuwse Taal*. Zutphen: Thieme.

Winkler, J., 1874. *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*.-'s-Gravenhage.

IJpeij, A. 1812. *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale*. Utrecht.